

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**για τη Γ' τάξη
του Γενικού Λυκείου**

**ΒΙΒΛΙΟ ΜΑΘΗΤΗ
ΤΟΜΟΣ 1ος**

— ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ —

Συγγραφείς:

Γκίβαλος Μενέλαος

**Λέκτορας Πολιτικής Επιστήμης,
Πανεπιστήμιο Αθηνών**

Γρηγοροπούλου Βασιλική

**Διδάκτωρ Φιλοσοφίας – Καθηγή-
τρια Π.Σ.Π.Α. – Διδάσκουσα στο
Πανεπιστήμιο Αθηνών**

Κοτρόγιαννος Δημήτρης

**Επίκουρος Καθηγητής Πολιτικής
και Κοινωνικής Φιλοσοφίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης**

Μανιάτης Γιώργος

**Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής
και Πολιτικής Φιλοσοφίας, Πανε-
πιστήμιο Αθηνών**

Επιστημονική επιμέλεια

Κοτρόγιαννος Δημήτρης

**Εποπτεία στο πλαίσιο του
Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
Πετρόπουλος Νικόλαος, Σύμβου-
λος Κοινωνιολογίας**

**Μέλη της Επιτροπής Κρίσης:
Οικονόμου Θεόδωρος,
Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιο-
λογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστή-
μιο Θεσσαλονίκης**

**Κονιόρδος Μιχάλης,
Καθηγητής Οικονομικής Επιστή-
μης ΤΕΙ, Ηπείρου**

**Μαυρίδης Ηρακλής,
Κοινωνιολόγος – Επιστημολόγος,
Επιστημονικός Συνεργάτης στο
Πάντειο Πανεπιστήμιο.**

**Πετροπούλου Χριστίνα,
Φιλολόγος – Κοινωνική Ανθρω-
πολόγος, Καθηγήτρια Δευτερο-
βάθμιας Εκπαίδευσης**

**Ψύλλα Μαριάννα,
Πολιτικός Επιστήμονας,
Λέκτορας, Πάντειο Πανεπιστήμιο**

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας, η οποία δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ / ΕΠ «Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση» / Πράξη «ΣΤΗΡΙΖΩ».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για τη γνώση
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Οι διορθώσεις πραγματοποιήθηκαν κατόπιν έγκρισης του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ**

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Η συγγραφή και η επιστημονική
επιμέλεια του βιβλίου
πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα
του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου**

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**για τη Γ' τάξη
του Γενικού Λυκείου**

ΒΙΒΛΙΟ ΜΑΘΗΤΗ

ΤΟΜΟΣ 1ος

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κάθε άνθρωπος στην καθημερινή του ζωή αντιμετωπίζει προβλήματα με τη δουλειά του, με το κόστος και την ποιότητα ζωής, με το κοινωνικό περιβάλλον, με την οικογένεια, με τη συμμετοχή του στα κοινά, κτλ. Συχνά το άτομο αισθάνεται αδύναμο να τα αντιμετωπίσει μόνο του, αντιλαμβάνεται ότι οι γνώσεις του σε μια κοινωνία ολοένα και πιο συνθέτη δεν επαρκούν, με αποτέλεσμα να βρίσκεται σε αδιέξοδο, να καταλαμβάνεται από άγχος και απογοήτευση και να επιλέγει άστοχους τρόπους αντίδρασης. Η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων και η εξεύρεση βιώσιμων λύσεων απαιτεί συχνά εξειδικευμένες γνώσεις που

υπερβαίνουν τον κοινό νου. Παλαιότερα, ο κοινός νους είχε την τάση να προσφεύγει στη θρησκεία για να βρει λύσεις. Στη σύγχρονη κοινωνία, το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν οι Κοινωνικές Επιστήμες, δηλαδή η Κοινωνιολογία, η Οικονομία, η Κοινωνική Ανθρωπολογία, η Ψυχολογία, η Νομική και η Πολιτική Επιστήμη. Καθεμιά από αυτές μελετά ορθολογικά τη συγκρότηση και την έκφραση συγκεκριμένων πλευρών της ατομικής και της συλλογικής ζωής του ανθρώπου. Παρέχει συστηματικές και μεθοδικές γνώσεις για να αναλυθεί ο συγκεκριμένος τομέας τον οποίο μελετά: η οικονομία, οι κοινωνικές σχέσεις, η πολιτική δραστηριότητα, η προσωπικότητα του ανθρώπου, κτλ.

Όμως, παρά τον εξειδικευμένο χαρακτήρα καθεμιάς από τις Κοινωνικές Επιστήμες, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο πολιτισμός και η ζωή της κοινωνίας δεν είναι άθροισμα μεμονωμένων κομματιών, αλλά η συνεκτική εικόνα ενός κόσμου που πρέπει να τον μελετήσουμε συνδυαστικά, δηλαδή στην ενότητά του, για να κατανοήσουμε σφαιρικά τον εαυτό μας και τις σχέσεις μας με τους άλλους. Αποφεύγοντας την αδιαλλαξία και την επιστημονική αποκλειστικότητα, αξιοποιούμε τις διαφορετικές προσεγγίσεις, που έχουν θετικές επιπτώσεις στην πρόοδο της κοινωνικής ζωής συνολικά.

Το βιβλίο λοιπόν Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών στόχο έχει να αποτελέσει μια χρήσιμη εισαγωγή

στην κοινωνική σκέψη και προβληματική για τους μαθητές και τις μαθήτριες της Γ΄ Λυκείου. Πράγματι, η ιστορία της κοινωνικής σκέψης δεν είναι χρήσιμη μόνο για να συνειδητοποιήσουμε την πορεία του ανθρώπινου πνεύματος και την πρόοδο του πολιτισμού, αλλά και για να κατανοήσουμε τους όρους συγκρότησης του κοινωνικού προβληματισμού της επιστήμης. Η πρόκληση των κοινωνικών φαινομένων ήταν πάντοτε παρούσα, αλλά η εξήγηση των αιτιών τους και η αποτελεσματική αντιμετώπιση των συνεπειών τους ήταν απόρροια της διαμόρφωσης των Κοινωνικών Επιστημών στη νεότερη εποχή με βάση τη μεθοδολογία και την προβληματική των

Φυσικών Επιστημών. Μελέτη λοιπόν της ιστορίας της κοινωνικής σκέψης δε σημαίνει στείρα εκμάθηση των ιδεών των μεγάλων στοχαστών για την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά προσοικείωση μιας τελεσφόρου λογικής και κριτικής ανάλυσης για την κατανόηση της κοινωνίας. Αυτή η προσοικείωση μας ευαισθητοποιεί περισσότερο απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα και ενισχύει την ικανότητά μας να επιζητούμε την έλλογη επίλυσή τους.

Η Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών είναι μια σύνοψη των ουσιαστικών και σταθερών αναφορών της κοινοτικής σκέψης και της κοινωνικής προβληματικής προορισμένη να ικανοποιήσει ένα πρόγραμμα

διδασκαλίας στο Λύκειο και από αυτή την άποψη πρέπει να αντιμετωπιστεί. Είναι μια απόπειρα εισαγωγής στις πλέον βασικές έννοιες της κοινωνικής σκέψης και συστηματική περιγραφή των πιο σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων της εποχής μας. Η επιλογή δεν ήταν αυτονόητη, αλλά σκοπό είχε αφ' ενός να παρουσιάσει στο μέτρο του δυνατού την ιστορία της προοδευτικής τροποποίησης και βελτίωσης αυτών των εννοιών για την κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, και αφ' ετέρου να πληροφορήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες για τα διάφορα πεδία εφαρμογής που μπορεί να έχει αυτή η μεθοδολογική περιήγηση. Είναι ευνόητο λοιπόν ότι αυτό το

βιβλίο δεν μπορεί να αποτελέσει ένα διεξοδικό και εμπειριστατωμένο εγχειρίδιο. Οι συγγραφείς του το γνωρίζουν και ελπίζουν στην κατανόηση των αναγνωστών, και ιδιαίτερα των μαθητών, στους οποίους και απευθύνεται.

Το δύσκολο αυτό εγχείρημα ανέλαβε μία ομάδα αποτελούμενη από τον Μ. Γκιβαλο, τη Β. Γρηγοροπούλου Δ. Κοτρόγιαννος και τον Γ. Μανιάτη. Η ομάδα συνεργάστηκε τόσο στην επεξεργασία όσο και στην ενοποίηση των κεφαλαίων, την ευθύνη για την συγγραφή κάθε κεφαλαίου είχε και διαφορετικός συνεργάτης. Ειδικότερα ο Δ. Κοτρόγιαννος έγραψε το 1ο κεφάλαιο, η Β. Γρηγοροπούλου και ο Γ. Μανιάτης το 2ο κεφάλαιο, η Β. Γρηγοροπούλου το 3ο

**κεφάλαιο, ο Γ. Μανιάτης και ο Δ. Κο-
τρόγιαννος το 4ο κεφάλαιο και ο Μ.
Γκιβαλος το 5ο και 6ο κεφάλαιο.**

**Τέλος θα θέλαμε να ευχαριστή-
σουμε τον κ. Πετρόπουλο Νικόλαο
για την καθοριστική του συμβολή
στην παράγραφο 4. 4.**

**Αθήνα 10.4.1999
Οι συγγραφείς**

1. ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Εισαγωγή: Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου θα εξετάσουμε τους όρους με τους οποίους διαμορφώνεται η νεότερη επιστημονική αντίληψη, καθώς και την ουσιαστική συνεισφορά της στην αυτόνομη ανάπτυξη των Κοινωνικών Επιστημών. Θα αναφερθούμε στη σημασία της αρχαίας ελληνικής σκέψης αλλά και του μεσαιωνικού πνεύματος και της Αναγέννησης, που επέτρεψαν στους νεότερους στοχαστές, και ιδιαίτερα στον Γαλιλαίο, να ορίσει εκ νέου την ιδέα της επιστήμης και να επαναπροσδιορίσει το επιστημονικό

πρότυπο. Η θεμελίωση αυτή της επιστήμης είναι απαραίτητη, γιατί αφ' ενός συνέβαλε καθοριστικά στο να χειραφετηθεί ο ανθρώπινος λόγος από τη θεολογία, και αφ' ετέρου προσέφερε τις απαραίτητες επιστημονικές έννοιες για να οργανωθεί συστηματικά πλέον, από τον 16ο αιώνα και μετά, η κοινωνική δομή.

Διδακτικοί στόχοι: Σκοπός του κεφαλαίου είναι να βοηθήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες να κατανοήσουν:

α) τις ρήξεις και τις υπερβάσεις του ανθρώπινου πνεύματος που οδήγησαν στη συγκρότηση της «νέας» επιστημονικής αντίληψης, και β) τις προϋποθέσεις μελέτης και ανάλυσης της κοινωνίας με βάση το μεθοδολογικό λόγο τον οποίο επιβάλλει το νέο επιστημονικό πνεύμα.

Εισαγωγικές ερωτήσεις: Από ποια ανθρώπινη ανάγκη γεννήθηκε η επιστήμη; Η μυθολογία και η θρησκεία δεν προσπαθούν να ερμηνεύσουν τον κόσμο που μας περιβάλλει και να ορίσουν τη συγκρότηση της κοινωνικής ζωής; Η διαφορά επιστήμης και θρησκείας δεν αναδεικνύει κατ' ουσίαν τη δυνατότητα του ανθρώπου να ορίσει αυτόνομα τη ζωή του; Η επιστημονική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας δε μας βοηθά να κατανοήσουμε τους άλλους και τον εαυτό μας, ώστε να αντιμετωπίσουμε καλύτερα τα ατομικά και τα κοινωνικά προβλήματα;

1.1. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Η λέξη «επιστήμη» δεν είχε πάντα την ίδια σημασία και αξία. Ο Πλάτων την τοποθετούσε στον πιο υψηλό βαθμό γνώσης. Ο Αριστοτέλης θεωρούσε ότι η επιστήμη έδειχνε την αναγκαία και αιώνια τάξη των πραγμάτων. Στον Μεσαίωνα, ο όρος «επιστήμη» ταυτιζόταν με την αλήθεια του Θεού και φανέρωνε τη γνώση που ο Θεός είχε για τον κόσμο. Στην εποχή μας, επικρατεί η άποψη ότι η επιστήμη είναι η ορθολογική και ακριβής γνώση, η οποία αποδεικνύεται μεθοδικά και αντικειμενικά.

Βέβαια, αυτό το δεσμευτικό και γενικό πρότυπο της σύγχρονης επιστήμης δεν είναι πρόσφατη κατάκτηση του ανθρώπινου πνεύ-

ματος. Το δρόμο προς αυτή την κατεύθυνση άνοιξαν οι φιλόσοφοι Βάκων και Καρτέσιος, οι οποίοι ανέπτυξαν με σαφήνεια και ακρίβεια τη στάση της εποχής τους απέναντι στην επιστήμη, τονίζοντας ότι η εξήγηση της φύσης πρέπει να γίνει με αναφορά στην ίδια τη φύση και όχι στην παράδοση (στη Βίβλο, στα έργα του Αριστοτέλη ή στα θεολογικά κείμενα). Φυσικά, η ρήξη με τους Αρχαίους δε συντελέστηκε αιφνίδια. Προετοιμάστηκε αργά και μέσα από σύνθετες διαδικασίες συνεχούς επανερμηνείας τόσο της αρχαιοελληνικής όσο και της θεολογικής σκέψης από τη σχολαστική φιλοσοφία και την Αναγέννηση. Το πέρασμα από την αξιοκρατική θεωρία του αρχαιοελληνικού προτύπου

στην επιστημονική έρευνα της σύγχρονης εποχής έγινε χάρη σε συνεχή κριτικό διάλογο με τη σκέψη του Πλάτωνος και του Αριστοτέλη, ώστε να κατανοηθεί ο κόσμος, η φύση.

Παρακολουθώντας την ανάπτυξη του ανθρώπινου πνεύματος, μπορούμε, από τη μια, να αντιληφθούμε ότι η ιδέα της σύγχρονης επιστήμης είναι γέννημα μιας ιστορικής εποχής (16ος–17ος αιώνας). Από την άλλη, θα δούμε ότι η έννοια της επιστήμης ανταποκρίνεται σε ένα λογικό και συστηματικό τρόπο σκέψης με τον οποίο ο άνθρωπος συλλαμβάνει το πραγματικό, βασισμένος στις ικανότητες του νου του και όχι στη θεία φώτιση ή σε μυθικές ερμηνείες και μεταφορές.

1.1.1. Ο Πλάτων και η επίδρασή του

Η Λογική και τα Μαθηματικά είναι δύο από τις μεγάλες συνεισφορές της αρχαίας Ελλάδας στην επιστημονική σκέψη. Ο Θαλής, ο Αναξίμανδρος, ο Πυθαγόρας, ο Δημόκριτος, ο Ιπποκράτης συνέβαλαν ο καθένας με τον τρόπο του στη λογική και μαθηματική προσέγγιση της φύσης και του ανθρώπου.

Όμως η πρώτη συστηματική προσπάθεια για συνολική, καθολική εξήγηση της φύσης και του ανθρώπου έγινε από τον Πλάτωνα. Ιδιαίτερα στο έργο του Τίμαιος, όπου πραγματεύεται το μύθο της δημιουργίας του κόσμου, ο Πλάτωνας καταρτίζει ένα σχεδιάγραμμα για τη

φιλοσοφική–επιστημονική ερμηνεία της φύσης. Την εξήγηση αυτή ο Πλάτων τη στηρίζει στην παράσταση ενός Θεού–δημιουργού που έπλασε τον κόσμο. Σύμφωνα με την πλατωνική άποψη, υπάρχει ένας και μοναδικός κόσμος ο οποίος είναι τέλειος και ωραίος και η πρώτη του αρχή είναι ένας νους ο οποίος ενεργεί σκόπιμα. Απέναντι λοιπόν στην τυχαία και άτακτη κίνηση του κόσμου, ο Πλάτων αντιπαραθέτει την αντίληψη ενός κόσμου ο οποίος κινείται σύμφωνα με τους τέλειους σκοπούς του υψίστου νου. Η ολική κίνηση του κόσμου προηγείται και καθορίζει τις επιμέρους κινήσεις. Κάθε μερικό γεγονός παράγεται από τους σκοπούς που καθορίζουν το όλον (τελεολογία).

Ο ύψιστος νους ως πρώτη αρχή γίνεται πιο αντιληπτός αν κατανοήσουμε την αιτία αυτού του αισθητού κόσμου και τη σχέση του με τις ιδέες. Τα αισθητά πράγματα είναι απομίμηση των ιδεών. Ο αισθητός κόσμος είναι η σωματική διαμόρφωση των ιδεών μέσα στο χώρο. Δηλαδή ο Θεός–δημιουργός και η πρώτη αρχή, έχοντας στο νου του τις ιδέες των πραγμάτων, τους έδωσε μορφή στο χώρο και στον αισθητό κόσμο. Η ιδέα είναι η γενική έννοια του πράγματος με όλες τις ιδιότητές του, ενώ η αισθητή παράσταση συνιστά την εξειδικευμένη μορφή του, γι' αυτό και η ιδέα είναι η αιτία που παράγει τα υλικά πράγματα. Όπως τα πράγματα είναι απομιμήσεις του αριθμού για τον Πυθαγόρα, έτσι και

τα αισθητά πράγματα για τον Πλάτωνα δεν ανταποκρίνονται στις έννοιες παρά μόνο ως ένα βαθμό (ιδεαλισμός).

Ο Πλάτων πιστεύει ότι διαμέσου των ιδεών μπορούμε να φτάσουμε στη γνώση της πρώτης αρχής και να εξασφαλίσουμε επιστημονική γνώση, ενώ, αντίθετα, διαμέσου της αντίληψης των αισθητών πραγμάτων, τα οποία έχουν κάποια ομοιότητα με τις ιδέες, μπορεί να σχηματίσουμε μια αληθοφανή γνώμη.

Η αντίληψη ότι η ιδέα συνοδεύεται πάντα από μια αληθινή απόδειξη, ενώ η γνώμη δεν τεκμηριώνεται αποδεικτικά, επέδρασε αποτελεσματικά στη διαμόρφωση της σκέψης του ιερού Αυγουστίνου. Η διδασκαλία του Αυγουστίνου διακήρυττε ότι

η αλήθεια των αισθητών πραγμάτων δε βρίσκεται στα ίδια τα αντικείμενα, αλλά στο γεγονός ότι ανταποκρίνονται ομοίμορφα στο λόγο του Θεού. Το πνεύμα του Θεού είναι η τέλεια ενότητα, η αλήθεια που τα περιέχει όλα. Η αλήθεια κατοικεί στο εσωτερικό της ψυχής και βασικά εδράζει τη λογική γνώση του Θεού, η δε εποπτεία της γνώσης του σύμπαντος προέρχεται ακριβώς από αυτή την αρχή.

Αυγουστίνος

Η αυστηρή λογική συνοχή και η αξιωματική τεκμηρίωση των Μαθηματικών χαρακτηρίζουν την αντίληψη περί επιστήμης κατά τον Μεσαίωνα υπό την επίδραση του Πλάτωνος (πλατωνικός σχολαστικισμός). Η λογική λειτουργία καταδεικνύει έτσι την παραγωγή του μερικού από το γενικό, δηλαδή μετατρέπεται σε μια αιτιώδη διαδικασία όπου το καθολικό εκφράζεται μέσα στο ειδικό. Ο Θεός είναι η φύση και εκδηλώθηκε ως ιδιαίτερη μορφή μέσα στον κόσμο. Ένας λογικός πανθειϊσμός κυριαρχεί λοιπόν στην εξήγηση της φύσης. Η χριστιανική αντίληψη ότι ο Θεός είναι η πρώτη αιτία όλων των πραγμάτων και ο Θεός–δημιουργός του Πλάτωνος συγκλίνουν σε μια κοινή

κατεύθυνση. Η αληθινή γνώση, δηλαδή η επιστήμη, εκφράζει την αιτιακή σχέση που εξαρτά το μέρος από το όλον.

1.1.2. Ο Αριστοτέλης και η επίδρασή του

Σύμφωνα με την αριστοτελική διδασκαλία, η γνώση δε στρέφεται στο εσωτερικό του ανθρώπου, αλλά στο εξωτερικό της φύσης. Η πρώτη αντίληψη έρχεται από τα φυσικά αντικείμενα τα οποία περιβάλλουν τον άνθρωπο και αποτελούν μέρος ενός κόσμου με απόλυτη λογική τάξη. Αυτός ο κόσμος είναι οργανωμένος μέσα από την αλληλεξάρτηση των μερών του και είναι ο τόπος της αλήθειας.

Αναμφισβήτητα, για τον Αριστοτέλη, η αισθητή εμπειρία δεν ανήκει στη σφαίρα της επιστήμης, αλλά το ανθρώπινο πνεύμα, επεμβαίνοντας στην εμπειρική γνώση διαμέσου της αφάιρεσης, συνάγει τη γενική μορφή της ύλης και αντιλαμβάνεται τα πράγματα. Η επιστήμη λοιπόν παρουσιάζει τις λογικές διαδικασίες με τις οποίες από το γενικό, το οποίο γνωρίζουμε με έννοιες, συνάγεται το μερικό, που γίνεται αντιληπτό με τις αισθήσεις. Η επιστήμη δείχνει τη λογική αναγκαιότητα με την οποία τα επιμέρους φαινόμενα παράγονται από τα γενικά αίτια και οι επιμέρους αισθητηριακές αντιλήψεις από τις γενικές εννοιολογικές γνώσεις.

Η αναζήτηση όμως αυτών των γενικών και αρχικών αιτίων δε

γίνεται με τις ίδιες βεβαιωμένες αποδείξεις που υπάρχουν στην παρουσίαση της παραγωγής των αποτελεσμάτων από εξακριβωμένες αιτίες. Η έρευνα για την ανάδειξη των πρώτων αιτίων ξεκινά από το μερικό, την αισθητηριακή αντίληψη, και πορεύεται προς την κοινή γνώμη και το γενικό, για να μπορέσει ύστερα να αποδείξει την παραγωγή του μερικού. Η μεθοδολογική ερευνητική διαδικασία για την αναζήτηση της αρχικής αιτίας είναι επαγωγική και η απόδειξη της συγκρότησης του μερικού από το γενικό είναι παραγωγική.

Το πρόβλημα λοιπόν είναι με ποιο τρόπο μια δραστηριότητα καθαρά διανοητική, η οποία περνά από την αίσθηση στη διάνοια,

μπορεί να ανήκει στην ανθρώπινη ύπαρξη. Η απάντηση που επιχειρείται να δοθεί βασίζεται στο λόγο, στις ικανότητες του νου να αναλύει, να εξειδικεύει, να γενικεύει και να θεσπίζει νόμους.

Όμως η αμφίσημη ερμηνεία της προέλευσης και της ικανότητας για την πρόσληψη του λόγου οδήγησε τη σχολαστική φιλοσοφία σε δύο τάσεις κατανόησής του, τη χριστιανική και την αραβική.

Ο Θωμάς Ακινάτης ενσωμάτωσε τον αριστοτελικό λόγο στις ανάγκες του θεολογικού δόγματος υποστηρίζοντας ότι ο λόγος προέρχεται από τον Θεό. Υπέταξε κατ' αυτό τον τρόπο τον αριστοτελικό ορθολογικό λόγο στην εξυπηρέτηση των θεολογικών απαιτήσεων και προσδο-

κιών. Η αριστοτελική αντίληψη για την επιστήμη εναρμονίστηκε με τη χριστιανική πίστη και οι νόμοι της φύσης θεωρούνται έκφραση της θείας βούλησης και των νόμων της.

**Θωμάς
Ακινάτης**

Ο αριστοτελισμός έδωσε τη δυνατότητα στη θεολογία να αποκτήσει τα μέσα και να υποτάξει την αισθητηριακή γνώση με την αρχή της ψυχικής πραγματικότητας που μας δόθηκε από τη χάρη του Θεού. Η εξωτερική πραγματικότητα ως αντικείμενο

γνώσης καθίσταται δυνατή μόνο με τη μορφή της ψυχικής πραγματικότητας. Το ουσιαστικό όμως είναι ότι με αυτό τον τρόπο ο κόσμος της συνείδησης και ο υλικός κόσμος χωρίζονται ολοκληρωτικά και η επιστήμη ασχολείται σχεδόν μόνο με τη λογική αλληλουχία των εννοιών.

Η άλλη επίδραση του Αριστοτέλη είναι εκείνη της αραβικής παράδοσης, και ιδιαίτερα του Αβερρόη. Ο Άραβας στοχαστής έδινε πρωτεύουσα σημασία στα εξωτερικά στοιχεία της φύσης και λιγότερο στον άνθρωπο, με αποτέλεσμα να υπονομεύει έμμεσα τον θρησκευτικό και το θεολογικό λόγο. Η επίδραση όμως των Αράβων στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής επιστημονικής σκέψης έχει σημαντικότερη ιστορική σημασία.

1.1.3. Η επίδραση των Αράβων

Η αραβική παράδοση διαφέρει από τη μεσαιωνική Δύση και τη χριστιανική φιλοσοφία. Οι κύριοι εκπρόσωποι της αραβικής σκέψης, από τον Αβικέννα ως τον Αβερρόη, δεν είναι κληρικοί, όπως στη Δύση, αλλά γιατροί, με αποτέλεσμα η μελέτη της αρχαίας Ιατρικής (Ιπποκράτης) και Φυσικής να συνδυάζεται με εκείνη της Φιλοσοφίας.

Η επιστημονική παιδεία των Αράβων δεν ήταν αυτοφυής, αλλά στηριζόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό στην αρχαιοελληνική σκέψη. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι νεοπλατωνικοί (Πλωτίνος και Πρόκλος) τα συγγράμματα του Αριστοτέλη, οι Νόμοι και ο Τίμαιος του Πλάτωνος

μεταφράστηκαν στα αραβικά. Έτσι, η επιστημονική συζήτηση εξαπλώθηκε από τη Βαγδάτη ως την Κόρδοβα και η επιστημονική αυτή κίνηση μετέδωσε την αρχαιο–ελληνική σκέψη στη Δύση, λόγω των σταυροφοριών και των εμπορικών σχέσεων που είχαν οι Άραβες με τη Δύση. Από την επαφή της με την Ανατολή, η δυτικοευρωπαϊκή σκέψη και τα πανεπιστήμια, ιδιαίτερα του Παρισιού, γνώρισαν τη Λογική του Αριστοτέλη και τα πραγματολογικά μέρη του συστήματός του, με αποτέλεσμα να ανανεωθεί η συζήτηση για τη μεθοδολογική προσέγγιση και την επιστημονική έρευνα.

Ο συνδυασμός και η συγκριτική μελέτη φυσικών και φιλοσοφικών προβλημάτων, που διέκριναν την

αραβική σκέψη, εξασφάλισαν κατ' ουσίαν στην επιστημονική σκέψη μια βάση πραγματολογικών δεδομένων. Αυτή η σχέση του λόγου με την πραγματικότητα διεύρυνε αποτελεσματικά το πεδίο των εμπειρικών γνώσεων και ανέδειξε τη μεγάλη συμβολή τους στην ανάπτυξη των φιλοσοφικών εννοιών. Ο αραβικός αριστοτελισμός, με τις αναφορές του στη φυσική πραγματικότητα (ρεαλισμός), ενίσχυσε το ορθολογικό πνεύμα και έδωσε τη δυνατότητα να αναλυθούν λογικά και μεθοδολογικά οι θρησκευτικές κοσμοθεωρίες. Με άλλα λόγια, η διδασκαλία των Αράβων αξιοποίησε το γνωσιολογικό υλικό των φυσικών δεδομένων στη μελέτη των ιδεαλιστικών θεολογικών

αντιλήψεων. Αυτός ο μετριοπαθής ρεαλισμός της αραβικής σκέψης, που αναδεικνύει τον ουσιαστικό ρόλο της εμπειρικής γνώσης στη συστηματική κατανόηση του κόσμου, αποκάλυπτε –χωρίς βέβαια να θεμελιώνει– τις βάσεις της νέας κοσμικής γνώσης, η οποία ήταν ενάντια σε μια νοησιαρχία με σχολαστικές και μυστικιστικές όψεις.

1.1.4. Η αντίληψη της Αναγέννησης περί επιστήμης

Η Αναγέννηση εκφράζει την αξιοθαύμαστη ανανέωση των γνώσεων του ανθρώπου που αφορούν τη φύση, τα γράμματα και τις τέχνες. Απέναντι στις αυστηρές παραστάσεις ενότητας της μεσαιωνικής

σκέψης και στις συγκεντρωτικές αντιλήψεις της Σχολαστικής Φιλοσοφίας, η Αναγέννηση αντιπροσωπεύει την έξοδο του ανθρώπινου πνεύματος προς τον άπειρο σε εκφράσεις κόσμου της φύσης.

Χωρίς αμφιβολία η Αναγέννηση της σκέψης συντελέστηκε κυρίως στα γράμματα και στις τέχνες και όχι τόσο στις επιστήμες. Η πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου και η εντρύφηση στις επιστημονικές αξίες και στις ανθρωπιστικές αρχές της αρχαιοελληνικής σκέψης συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάδειξη των δημιουργικών ικανοτήτων του ανθρώπινου λόγου.

Η αναβίωση του θεωρητικού πνεύματος είναι το νόημα του νέου επιστημονικού τύπου. Όπως και

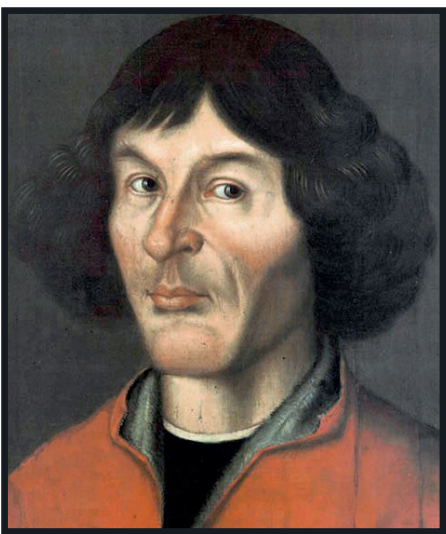
στην Αρχαιότητα, έτσι και τώρα η γνώση της πραγματικότητας είναι και πάλι ο μόνος σκοπός της επιστημονικής έρευνας. Το αποτέλεσμα είναι ο θεωρητικός στοχασμός να προσανατολιστεί ουσιαστικά προς τη Φυσική Επιστήμη, αφήνοντας κατά μέρος την αινιγματική διάσταση της εσωτερικότητας που πρόσβευε η Σχολαστική Φιλοσοφία. Ο στοχασμός υποτάσσεται πλέον σε μια κοσμική παράσταση και απελευθερώνεται από την εσωτερικότητα της πίστης. Ο άνθρωπος αποκτά, έτσι εμπιστοσύνη στον εαυτό του και εκφράζεται ως αυτόνομη οντότητα. Αυτή η ανθρωπιστική κίνηση ήταν αδιάφορη απέναντι στις θρησκευτικές αντιλήψεις και εκφράζει άμεσα την ανάγκη του διαχωρισμού

της Φιλοσοφίας από τη θεολογία.

Η ανάπτυξη της Φιλοσοφίας σε αυτοδύναμη κοσμική επιστήμη δηλώνει ότι κύριο έργο της Φιλοσοφίας είναι πλέον ο (γνωστικός και πρακτικός) έλεγχος της φύσης. Η Φιλοσοφία κατά την Αναγέννηση εκφράζει την τάση να γίνει η Φιλοσοφία επιστήμη της φύσης και να προσδιορίσει τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο.

Η αλλαγή των παραστάσεων χάρη στις εξερευνήσεις και στις ανακαλύψεις ανέτρεψε και άλλαξε τα πολιτισμικά δεδομένα, διαμορφώνοντας μια νέα άποψη για τον κόσμο που κλόνησε αισθητά την ανθρωποκεντρική παράσταση του Μεσαίωνα. Αυτή η μεταβολή ενισχύεται με την ανάπτυξη της Αστρονομίας.

Χάρη στη θεωρία του Κοπέρνικου (Copernicus), ο άνθρωπος δεν είναι πλέον το κέντρο του κόσμου, όπως η Γη έπαψε να είναι επίκεντρο του σύμπαντος. Η θεωρία του Κέπλερ (Kepler), επιβεβαίωσε την αρμονική ενότητα της φυσικής των ουράνιων σωμάτων (μακρόκοσμος) και της φυσικής των γήινων σωμάτων (μικρόκοσμος), που διέπονται από τους ίδιους μαθηματικούς νόμους. Η επιστημονική τεκμηρίωση αυτών των φυσικών φαινομένων γίνεται από τον Νεύτωνα (Newton) τον 18ο αιώνα.

Κοπέρνικος

Βέβαια, αυτή η τάση της επιστημονικής και πνευματικής αυτονομίας δεν ξεφεύγει εντελώς από τις επιδράσεις του παρελθόντος, ιδιαίτερα από αντιλήψεις που απέδιδαν στα πράγματα μια ψυχή ανάλογη με την ανθρώπινη (ανιμισμός).

Οι στοχαστές της Αναγέννησης, υπό την επίδραση των νεοπλατωνικών αντιλήψεων, θεωρούσαν ότι η ζωή της φύσης κυριαρχείται από πνεύματα και από μια σύνθεση εσωτερικών δυνάμεων που θα μπορούσαν να υποταχθούν από τον άνθρωπο με τη γνώση και τη θέληση. Έτσι, η μαγεία και η αστρολογία ήταν πολύ διαδεδομένες στην περίοδο αυτή. Οι αλχημιστές, όπως ο Παράκελσος, (Paracelsus), προσπάθησαν να αξιοποιήσουν τη

μαγεία της φύσης. Έβλεπαν το φυσικό κόσμο ως ένα σύνολο ενεργών δυνάμεων που βρίσκεται σε ενότητα με τον άνθρωπο.

Απέναντι λοιπόν στην αριστοτελική αντίληψη της επιστήμης, την οποία αυτήν την περίοδο εκπροσωπούν οι θεολόγοι και γενικότερα ο κόσμος της Εκκλησίας, η φυσιοκρατική θεώρηση της Αναγέννησης γοητεύει τα ανήσυχια πνεύματα και βρίσκει ανταπόκριση στο λαό.

1.1.5. Η επιστήμη ως καθολική και τέλεια γνώση

Ανεξάρτητα από την πρόοδο η οποία συντελέστηκε στο διάβα των αιώνων ως προς τη συγκρότηση της έννοιας «επιστήμη», το μεγαλύτερο μέρος

της δυτικής παράδοσης διατηρούσε ως την Αναγέννηση το πρότυπο της τελειότητας, το οποίο και συνέδεε με τη γνώση.

Ο σοφός, ο στοχαστής, είναι εκείνος που γνωρίζει καλά. Είναι επιλήψιμο λοιπόν να επικαλείται αμφιβολία και σχετική άγνοια, γιατί αυτό είναι σημείο σκεπτικισμού και ισοδυναμεί με την ακύρωση της τέλειας γνώσης.

Αναμφίβολα ο σοφός δε γνώριζε εκ γενετής, προσέφευγε στην επιστήμη, αλλά η εκμάθηση ήταν γρήγορη και καθολική. Είχε την έννοια της μύησης, γεγονός που ανταποκρίνεται στην αντίληψη ότι η αλήθεια είναι ολοκληρωτική και υπερβατική. Αυτή η ιδέα της αλήθειας περιέκλειε ταυτόχρονα όλους τους

τομείς, τη θρησκεία, την οντολογία, τη μεταφυσική και, ακόμη, τη Νομική, την Ιατρική, την Πολιτική, που σήμερα είναι διαχωρισμένες. Η επιστήμη εξασφάλιζε σε όποιον την κατείχε τη γνώση των αξιών και των αληθειών, τη σοφία και την αρμονία, καθώς και το σεβασμό εκ μέρους των θεϊκών δυνάμεων.

1.1.6. Η επιστήμη ως έρευνα

Η νεότερη εποχή εγκαινιάζεται με μια διανοητική αλλαγή: η ιδέα της επιστήμης ως απόλυτης υποκαθίσταται από μια επιστήμη του γίνεσθαι. Η λέξη «επιστήμη» προσλαμβάνει κυρίως τη σημασία της έρευνας και της αναζήτησης. Το κύρος της παράδοσης κλονίζεται και συνδέεται

με τη στείρα υποταγή στο πνεύμα του παρελθόντος. Η αλήθεια οφείλει να αναζητηθεί όχι στο παρελθόν αλλά στο μέλλον. Η γνώση δε συνιστά ήδη αποκτημένη περιουσία που λειτουργεί ερμηνευτικά. Κατακτάται όμως στο μέτρο που το ανθρώπινο πνεύμα απελευθερώνεται από την αδράνεια και την προσήλωση στο παρελθόν και στις αμετακίνητες ιδέες που το χαρακτήριζαν.

Ο σοφός δεν είναι εκείνος που γνωρίζει, αλλά εκείνος που αναζητά, έχοντας συνειδητοποιήσει ότι δεν τίθεται θέμα να φτάσει στην καθολική και απόλυτη γνώση. Το ζητούμενο είναι να αποκτήσει επιμέρους γνώσεις που να αποδεικνύονται πέρα από κάθε αμφιβολία. Τη νέα αυτή θεώρηση του πνεύματος

την προωθούν οι αναλύσεις του Βάκωνος και του Καρτέσιου και την αποκρυσταλλώνει ο Γαλιλαίος.

1.1.7. Φ. Βάκων

Η ανθρωπιστική Αναγέννηση έτεινε στο να αποτελέσει μια αναβίωση λησμονημένων αξιών, ήταν επομένως στραμμένη κυρίως στο παρελθόν. Η σκέψη του Βάκωνος (Bacon) στρέφεται, αντίθετα, προς το μέλλον, στο οποίο προσανατολίζεται η επιστημονική ανάπτυξη. Το ανθρώπινο πνεύμα αναζητά διαρκώς νέους μεθοδολογικούς δρόμους για την αποκάλυψη του κόσμου. Ο Βάκων δεν αποβλέπει στο να δώσει απάντηση στα πάντα, αλλά στο να θέσει τα πάντα σε αμφισβήτηση. Η

σκέψη του έχει ερωτήσεις για όλα, γι' αυτό και εγκαινιάζε διαρκώς προγράμματα έρευνας και αναζήτησης. Δεν μπόρεσε βέβαια να ξεπεράσει το στάδιο της ερωτηματικής διερεύνησης, όμως ο ανήσυχος εμπειρικός του λόγος απομάκρυνε το νου από τις θεολογικές και μεταφυσικές δεσμεύσεις, προετοιμάζοντας το έδαφος για τη νέα επιστήμη.

Στα μάτια του Βάκωνος, επιστήμη δε σημαίνει μια διαδικασία εκμάθησης μιας ήδη τέλει γνώσης ή συνειδητοποίηση της κατακτημένης εμπειρίας των προηγούμενων γενιών. Η μυστικιστική αντίληψη του Μεσαίωνα, η υποταγή του μαθητή στην αυθεντία του δασκάλου έχουν παρέλθει. Η επιστήμη εμφανίζεται πλέον ως ένα συλλογικό έργο της

ανθρωπότητας, η οποία πορεύεται προς την πρόοδο. Η παγιωμένη γνώση που χαρακτήριζε την ιδέα της επιστήμης, με σκοπό να διατηρηθούν οι σχέσεις των πραγμάτων αμετάβλητες, είναι ξεπερασμένη. Ο Βάκων ανέδειξε την υπεροχή της μεθοδικής γνώσης, διακηρύσσοντας την ενότητα λόγου και εμπειρίας.

Η μέθοδος. Έχοντας συνειδητοποιήσει την αναγκαιότητα της μεθοδολογικής έρευνας για τη συγκρότηση της νέας επιστήμης, ο Βάκων αντιπαραθέτει το δικό του «νέο όργανο» στο αριστοτελικό. Η μέθοδος είναι όργανο, δηλαδή εργαλείο που μπορεί να το χρησιμοποιήσει όλος ο κόσμος. Κατ' αυτό τον τρόπο τα ανθρώπινα πνεύματα εξισώνονται και η πνευματική υπεροχή διαδραματίζει

επουσιώδη ρόλο. Σκοπός του Βάκωνος είναι να οργανώσει τις αισθητηριακές αντιλήψεις με την μεθοδική παρατήρηση. Ο επιστήμονας λοιπόν καλείται να συμπληρώσει τη γνώση τους με το πείραμα, το οποίο επινοεί για να κατανοήσει την ορθή λειτουργία των πραγμάτων. Γι' αυτό η μέθοδος της επαγωγής θεωρήθηκε ορθότερη για την επεξεργασία των πραγματικών δεδομένων.

Με την επαγωγική μέθοδο, η έρευνα πορεύεται σε γενικές προτάσεις (αξιώματα) και με βάση αυτές πλέον εξηγεί τα φαινόμενα. Η επαγωγή, με το πέρασμα από το ειδικό στο γενικό, συγκροτεί γενικές μορφές, δηλαδή τύπους, βάσει των οποίων ο άνθρωπος μπορεί να αναλύει τη φύση, τον κόσμο αλλά

και την ανθρώπινη ύπαρξη. Οι ψυχολογικές παραστάσεις του ανθρώπου, η βούληση, οι πολιτικές σχέσεις, οι κοινωνικές δραστηριότητες μπορούν να εξηγηθούν μεθοδικά και έτσι να αποκαλυφθούν οι παράγοντες που τις διαμορφώνουν και τις μεταβάλλουν.

Ο Βάκων εισάγει τη θεμελιακή άποψη ότι η γνώση του ανθρώπου, των πράξεών του και της φύσης στηρίζεται στην ίδια αφετηριακή αρχή της κατασκευής των γενικών μορφών διαμέσου των μερικών. Αναμφίβολα ο Βάκων δεν ανακάλυψε κανένα νόμο ούτε εισήγαγε καμιά θεωρία, αλλά κατανόησε το νόημα του επαγωγικού συλλογισμού και του έδωσε τέτοια διάσταση ώστε να ελεγχθεί, να οργανωθεί και

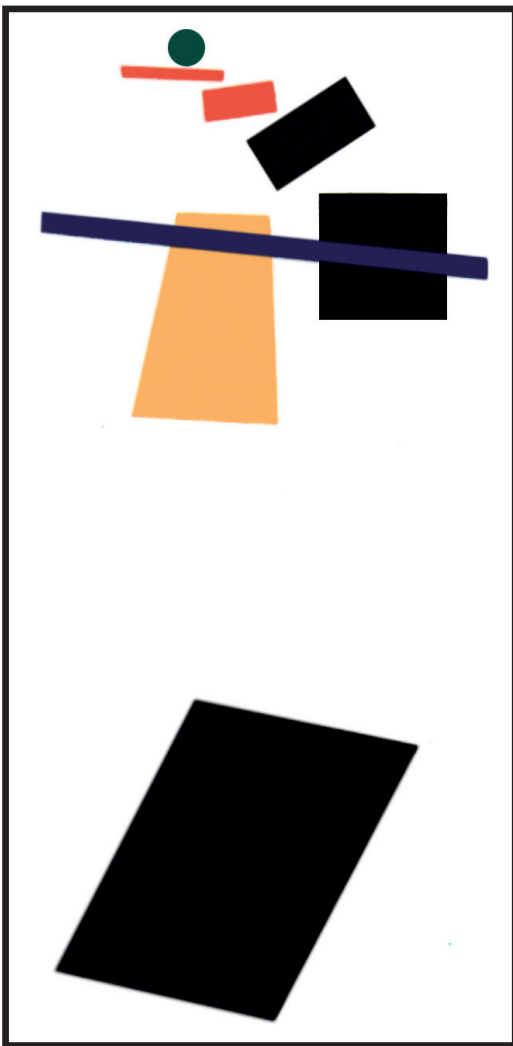
να γίνει αποτελεσματική η επιστημονική έρευνα σε όλα τα επίπεδα.

1.1.8. Καρτέσιος

Τέλεια γνώση για τον Καρτέσιο (Descartes) είναι η μαθηματική γνώση. Τα Μαθηματικά έχουν βασικές αρχές, τα αξιώματα, τα οποία χάρη στη σαφήνεια και στην ενάργηιά τους επιβάλλονται στο νου. Τα αξιώματα θεμελιώνουν τη λογική του συλλογισμού γιατί δείχνουν πώς περνάμε από το ένα σημείο στο άλλο κατά τρόπο που είναι ολοφάνερος στο νου. Συνεπώς, η Φιλοσοφία, αλλά και κάθε τέλεια γνώση που αφορά το σύμπαν, τη φύση, τον άνθρωπο πρέπει να διαμορφωθεί με βάση τις επιταγές των Μαθηματικών.

Επιστημονική γνώση λοιπόν για τον Καρτέσιο δεν είναι η αυστηρή περιγραφή του γεγονότος, αλλά η γνώση τού γιατί κάτι είναι όπως είναι. Έτσι, η μέθοδός του διακρίνεται από μορφές. Πρώτον, την αναλυτική, όπου το γεγονός είναι δεδομένο, αλλά ζητείται η αιτία της παραγωγής του. Δεύτερον, τη συνθετική, όπου η αιτία του γεγονότος είναι δεδομένη, και ζητείται το γιατί υφίσταται κατ' αυτό τον τρόπο. Επομένως, κάθε τέλεια γνώση πρέπει να βρει ή να επινοήσει υποθετικά την αρχική αιτία των πραγμάτων τα οποία μελετά για να μπορέσει να αποδείξει τον τρόπο παραγωγής τους. Η Φιλοσοφία λοιπόν ως επιστημονική και τέλεια γνώση αναζητά την αξιωματική έννοια, την πρώτη αιτία

και πρώτη αρχή της φύσης και των πραγμάτων, ώστε να καταδείξει πώς παράγονται τα πράγματα μέσα στον κόσμο. Μια τέτοια έννοια για τον Καρτέσιο είναι ο Θεός και χρησιμεύει ως βάση για να εξηγήσουμε τον κόσμο.

**Μεταξοτυπία του
Μαλεβίτς.
Εικονογράφηση
για τις Αρχές της
Φιλοσοφίας
του Καρτέσιου**

Το βασικό περιεχόμενο του καρτεσιανού ορθολογισμού συνίσταται λοιπόν στη συγκρότηση ενός συστήματος όπου όλες οι γνώσεις παράγονται λογικά από μια θεμελιωμένη αρχή, το λόγο. Ακριβώς αυτό είναι το νόημα της φράσης: «Cogito ergo sum». Δηλαδή μπορώ να αμφιβάλλω για όλα, για όσα μου μαθαίνουν οι αισθήσεις και η νόησή μου, για όσα με δίδαξαν οι άνθρωποι, για τα συμπεράσματα και τα αποφθέγματα των σοφών. Όμως για ένα πράγμα δεν μπορώ να αμφιβάλλω: για το ότι συλλογίζομαι, για το ότι είμαι ένα ον που σκέφτεται και συλλαμβάνει αρχές, αιτίες, έννοιες για να εξηγήσει τα πράγματα. Ο Καρτέσιος υιοθετεί έτσι μια αρχή, το cogito, και ερμη-

νεύει τη φυσική πραγματικότητα με ορθολογικό τρόπο, συστηματοποιώντας τον αναλυτικό στοχασμό, τον οποίο ο Γαλιλαίος ανέδειξε ως το θεμελιώδες στοιχείο της σύγχρονης επιστήμης.

1.1.9. Γαλιλαίος

Ο προσανατολισμός της σκέψης του Βάκωνος στην πρακτική εφαρμογή της γνώσης και στην άμεση τεχνική της χρησιμότητα τον εμπόδισε να αντιληφθεί το μέγεθος των θεωρητικών αξιών που έφερε στην επιφάνεια και τη σημασία τους για την επιστημονική έρευνα. Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος των Μαθηματικών στην κατανόηση της φύσης. Την ανάδειξή τους αναλαμβάνει ο

Γαλιλαίος (Galileo) θεμελιώνοντας τη Μηχανική, δηλαδή τη μαθηματική θεωρία της κίνησης. Η διάκρισή μεταξύ αντικειμενικής (επιστημονικής) πραγματικότητας και αισθητής (κοινής πρόσληψης της) πραγματικότητας επιτρέπει στον Γαλιλαίο να προχωρήσει σε αυτή την κατεύθυνση. Διακρίνει την αυστηρή παρατήρηση του πραγματικού και την απομόνωση των απλών μορφών της φυσικής πραγματικότητας από την κοινή αντίληψη, για να περιορίσει τη σύγχυση και την προκατάληψη κατά τη διάρκεια της παρατήρησης.

Γαλιλαίος

Στη συνέχεια, αυτή η αντικειμενική πραγματικότητα πρέπει να κατανοηθεί με μαθηματικούς όρους. Έτσι, εκεί όπου η επαγωγή του Βάκωνος αναζητούσε διά της αίσθησης τις μορφές των πραγμάτων για να εξηγήσει τις σχέσεις τους, η αναλυτική μέθοδος του Γαλιλαίου καταδεικνύει την απλούστατη ενέργεια της κίνησης και τη δυνατότητά της να προσδιοριστεί με μαθηματικό τρόπο.

Με άλλα λόγια, η ανάλυση επισημαίνει και υποδεικνύει υποθετικά την πιο απλή μορφή κίνησης, με βάση την οποία μπορούν να εξηγηθούν όλες οι κινήσεις, ακόμη και οι πιο σύνθετες. Η ανάλυση είναι η μεθοδική αφαιρετική επέμβαση του στοχασμού για να αποκαλυφθεί και να μετρηθεί η απλούστερη απ' όλες τις

κινήσεις. Στη συνέχεια, ο Γαλιλαίος, με τη συνθετική του μέθοδο, η οποία προϋποθέτει την αναλυτική, μπορεί πλέον να εξηγήσει το αποτελέσματα αλληλεπιδράσεων της κίνησης σε εμπειρικό επίπεδο και να καταδείξει τον τρόπο παραγωγής τους. Η επιστήμη είναι μια ορθολογική κατάκτηση των πραγμάτων, η οποία προχωρεί από τα φαινόμενα στις αιτίες και από τις αιτίες στις επενέργειές τους.

Η επιστημονική γνώση είναι η γνώση που τεκμηριώνεται με αδι-αμφισβήτητες αποδείξεις. Η επιστήμη βασίζεται στο θεωρητικό στοχασμό που προέρχεται από την άμεση πρόσληψη των πραγμάτων, είναι άρα απαλλαγμένος σε μεγάλο βαθμό από φανταστικές αντιλήψεις

και υποκειμενικές γνώμες.

Αυτή η αντίληψη για την επιστήμη επέδρασε καθοριστικά στη διαμόρφωση του περιεχομένου της Φιλοσοφίας, η οποία γίνεται πλέον η θεωρητική και ορθολογική κατανόηση των πραγμάτων με βάση την έννοια της κίνησης (Μηχανική). Η σύνδεση αυτή είχε ως συνέπεια το διαχωρισμό της Φιλοσοφίας από τη θεολογία.

1.1.10. Τα κύρια χαρακτηριστικά του επιστημονικού πνεύματος

α. Η πρόοδος. Το νεότερο επιστημονικό πνεύμα διαμορφώνεται, όπως είδαμε, με το αίτημα να απελευθερωθεί από την αρχαιοελληνική και

τη θεολογική παράδοση. Η πρόοδος του επιστημονικού πνεύματος συντελείται με την απόρριψη της αυθεντίας και την απαίτηση του λόγου να ερευνά, να ανακαλύπτει και να κατανοεί τις αρχές και τους νόμους της φύσης. Επιστήμη δεν είναι η οριστική κατάκτηση της γνώσης, αλλά η χειραφέτηση από την αυθεντία και η εξασφάλιση των όρων και των μέσων της ερευνητικής διαδικασίας για την κατάκτηση της γνώσης.

β. Η έννοια της εμπειρίας. Η εμπειρική μέθοδος μετατοπίζει σταδιακά το κέντρο βάρους από την απλή παρατήρηση στο λογικό έλεγχο των φαινομένων. Η διαφορά μεταξύ του αρχαίου και του νέου επιστημονικού πνεύματος δεν εντο-

πίζεται τόσο στην οργάνωση της εμπειρίας, όσο στην απαίτηση του νέου επιστημονικού πνεύματος να προσλαμβάνει και να εξηγεί τα γεγονότα. Διερευνά υποθετικά τα γεγονότα για να ερμηνεύσει τα φαινόμενα τα οποία παρατηρεί και τα επαληθεύει για να τα θέσει υπό τον έλεγχό του. Η επιστημονική υπόθεση έχει το χαρακτήρα μιας επαληθευτικής πρότασης, γι' αυτό διεκδικεί τον τίτλο της αντικειμενικότητας.

γ. Τα Μαθηματικά. Τα Μαθηματικά σηματοδοτούν την οριστική ρήξη του 17ου αιώνα με την παλαιά εποχή. Οι σχολαστικοί, συμφωνώντας με τον Αριστοτέλη, διέκριναν τα Μαθηματικά, τα οποία αφορούσαν τις ιδέες, από τη Φυσική, που αφορούσε τα φυσικά πράγματα. Ο Γαλιλαίος

διακήρυττε ότι το βιβλίο της φύσης είναι γραμμένο με μαθηματικό τρόπο. Εννοούσε ότι μπορούμε να εξετάσουμε τη συγκεκριμένη πραγματικότητα με βάση τις αρχές και τα αξιώματα της ευκλείδειας Γεωμετρίας, για να την αναλύσουμε και να ρυθμίσουμε τη λειτουργία της. Έτσι, πραγματικότητα και αντικειμενικότητα παίρνουν νέες διαστάσεις.

δ. Η αιτιότητα. Η έννοια της αιτιότητας προσλαμβάνει νέο περιεχόμενο, γιατί επιχειρεί να εξηγήσει τις σχέσεις που υπάρχουν μέσα στα φαινόμενα τα οποία παρατηρούμε, χωρίς να αναζητεί μια μεταφυσική αρχή, μια αρχή η οποία βρίσκεται πέρα από τα φαινόμενα αυτά. Επίσης, μέσω της αιτιότητας, διακρίνεται η άμεση αντίληψη του

συγκεκριμένου πράγματος από την αντικειμενική πρόσληψή του και, έτσι, οργανώνονται οι νόμοι που το διέπουν.

1.2. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ 16ο ΑΙΩΝΑ

1.2.1. Αρχαιότητα

Στην Αρχαιότητα, οι φιλόσοφοι, που ανέπτυξαν όπως είδαμε το στοχασμό για τη Φιλοσοφία, τη Φυσική και τα Μαθηματικά, έθεσαν και την προβληματική για τη συγκρότηση, την ανάπτυξη και την ορθή λειτουργία της κοινωνίας. Ενώ όμως διέκριναν και ταξινομούσαν τη Φιλοσοφία σύμφωνα με την ανάπτυξη

των επιστημών, δε συνέβαινε το ίδιο με τις Κοινωνικές Επιστήμες. Ο Αριστοτέλης, για παράδειγμα, διαιρούσε τη Φιλοσοφία σε ποιητική, θεωρητική και πρακτική. Η ποιητική ήταν εκείνη που πραγματευόταν το ωραίο στη φύση, στην τέχνη, στον τρόπο της καλλιτεχνικής δημιουργίας του ανθρώπου. Η θεωρητική ήταν η επιστημονική έρευνα που ανέλυε την υπόσταση και την ουσία όλων των πραγμάτων. Διακρινόταν σε τρία μέρη, τα Μαθηματικά, τη Φυσική και την Πρώτη Φιλοσοφία, η οποία εξέταζε τις πρώτες αιτίες, δηλαδή τα αξιώματα των επιστημών – γι' αυτό ο σκοπός της δεν ήταν πρακτικός, αλλά, όπως τόνιζε ο Αριστοτέλης, θεωρητικός. Τέλος, η πρακτική αποσκοπούσε στο να

εξετάσει τους κανόνες που οδηγούν τον άνθρωπο στη δέουσα και λογική ατομική και κοινωνική πράξη – δηλαδή στο να αναλύσει ηθικά τις ανθρώπινες πράξεις.

Εκείνο λοιπόν που γίνεται άμεσα αντιληπτό είναι ότι δεν υπήρχε διάκριση των Κοινωνικών Επιστημών μεταξύ τους, αλλά ένας συνδυασμός κοινωνικών, πολιτικών και ηθικών θεωρήσεων για την ατομική και τη συλλογική ζωή. Οι Αρχαίοι διερευνούσαν τις αρχές με βάση τις οποίες συγκροτούνταν η κοινωνία, αλλά και τις αιτίες και τους όρους της αλλαγής της, για να εξηγηθεί ο σκοπός που έπρεπε να εξυπηρετηθεί. Ο Αριστοτέλης στα έργα του Πολιτικά, Αθηναίων Πολιτεία και τα Ηθικά Νικομάχεια προβαίνει σε μια

διεξοδική μελέτη της κοινωνικής πραγματικότητας για να καθορίσει τους πολιτειακούς παράγοντες (δημογραφική σύσταση της πολιτείας, κατανομή του πλούτου, κτλ.) που καθοδηγούν τον άνθρωπο– πολίτη στην ενάρετη και ευτυχισμένη ζωή. Η Φιλοσοφία, η οποία απέβλεπε στην πνευματική και στην ηθική τελειοποίηση του ανθρώπου, καθόριζε το πώς θα έπρεπε να είναι η κοινωνία και η πολιτεία, για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός. Είτε πρόκειται για τον Πλάτωνα είτε για τον Αριστοτέλη ή για τον Επίκουρο, όλοι μελετούν την κοινωνία και αναζητούν με βάση τον ιδεώδη τύπο διακυβέρνησης, την καλύτερη συγκρότηση της μελλοντικής πολιτείας.

Κατά τη ρωμαϊκή εποχή, ο κοινωνικός στοχασμός, παρά την ανάπτυξη της Νομικής Επιστήμης, η οποία προσδιόριζε τις οικογενειακές, κληρονομικές και συναλλακτικές σχέσεις των ανθρώπων, δε διέφερε από εκείνον της αρχαιοελληνικής εποχής. Χαρακτηριστικά, ο Πολύβιος, αν και επιχείρησε να ερμηνεύσει την αφετηρία και την άνθηση των πολιτισμών, καθώς και τα αίτια των αλλαγών και της παρακμής τους, δε βρήκε άμεση ανταπόκριση και οι αντιλήψεις του παρέμειναν ως γενικοί συλλογισμοί για την κοινωνία. Αντίθετα, η κυρίαρχη κοινωνική ανάλυση είναι, πάνω απ' όλα, μια ανάλυση ηθική. Ενάρετος άνθρωπος είναι εκείνος που εκπληρώνει τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντά του

ως πολίτη. Η αρετή, μας λέει ο Κικέρωνας (Cicero), είναι η υπεύθυνη εφαρμογή της σοφίας στην πράξη. Και η πιο υψηλή εκδήλωσή της είναι η φρόνηση, η συνετή και δίκαιη άσκηση της διακυβέρνησης της πολιτείας. Ο ορθός, έλλογος και ενάρετος τύπος του υπεύθυνου κυβερνήτη πιστοποιεί την άριστη λειτουργία της γνώσης. Πρόκειται για τη βαθιά γνώση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων, που οδηγεί όλη την πολιτεία στον ενάρετο βίο, στο ύψιστο δηλαδή αγαθό. Με άλλα λόγια, από τη ρωμαϊκή εποχή μέχρι την εμφάνιση του Ηγεμόνα του Μακιαβέλλι, τα Πολιτικά του Αριστοτέλη αποτέλεσαν το εγχειρίδιο του τέλειου και ορθού κυβερνήτη.

1.2.2. Θεολογική σκέψη και Κοινωνικές Επιστήμες

Ο χριστιανισμός διακήρυξε προοδευτικές ιδέες, όπως ήταν η κοινή ανθρώπινη φύση, οι κοινές πνευματικές δυνατότητες, η αγάπη ως κοινός δεσμός που ενώνει το ανθρώπινο γένος σε μία και μόνη αδελφότητα. Παρ' όλα αυτά, περιόρισε και ανέστειλε την κοινωνική σκέψη ως επιστημονική γνώση. Ο λόγος είναι ότι αξίωσε και όρισε τελικά την ψυχική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική έκφραση του ανθρώπου με βάση τις θεολογικές αρχές, ενώ ταυτόχρονα ο οργανωτικός σχηματισμός των ανθρώπων σε Εκκλησία προσδιόρισε την ανάπτυξη των κοινωνικών και πολιτικών

θεσμών για μια μεγάλη ιστορική περίοδο.

α. Καθολικισμός. Στη Δύση, για χίλια περίπου χρόνια, η Καθολική Εκκλησία υπήρξε θεματοφύλακας και διαχειριστής της γνώσης στο σύνολό της. Η Φιλοσοφία υποτάχθηκε στη θεολογία, με συνέπεια να αφομοιώνει τους διάφορους τύπους γνώσης, και ιδιαίτερα τις γνώσεις που αφορούν την πολιτική και κοινωνική συγκρότηση των ανθρώπων, στο δογματικό πλαίσιο της βιβλικής αποκάλυψης. Ο νόμος, στον οποίο βασίζεται η κοινωνική ζωή, είναι η συγκεκριμένη εκδοχή του θεϊκού λόγου. Το Δίκαιο είναι απόρροια του λόγου του Θεού και ως τέτοιο θα πρέπει να νοείται (Θεϊκό Δίκαιο). Και, όπως, κατά τον Αριστοτέλη, σκοπός της

πολιτείας είναι η πραγματοποίηση της αρετής, έτσι και, κατά το χριστιανισμό, η πολιτική αρετή είναι η κοσμική καλλιέργεια του ανθρώπου για την τελική σωτηρία του. Δηλαδή η πολιτεία πρέπει να αποτελεί προετοιμασία για να πορευτούμε, όπως έλεγε ο Θωμάς Ακινάτης (Tommaso d' Aquino), στην κοινωνία του Θεού. Το κράτος είναι υποταγμένο στην Εκκλησία όπως το μέσο στο σκοπό. Το κράτος προετοιμάζει την ουράνια κοινωνία την οποία πρεσβεύει η Εκκλησία.

Μέσα λοιπόν σε αυτό το κλίμα διάχυτης θρησκοληψίας, οι άνθρωποι σε όλη την Ευρώπη είχαν την τάση να πιστεύουν ότι η κοινή τους ζωή, σε οικογενειακό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, διέπεται από

τον αδιαμφισβήτητο και αυστηρά ιεραρχικό, στην κοσμική έκφρασή του, λόγο του Θεού. Ο πάπας και ο χριστιανός μονάρχης εκφράζουν και ερμηνεύουν το λόγο του Θεού με νόμους, διατάγματα, κτλ. Η Καθολική Εκκλησία δίνει το μεταφυσικό έρεισμα που χρειάζεται η αυταρχική μοναρχία για να εδραιωθεί. Η ολοκληρωτική υποταγή και υπακοή στην ιεραρχία που συγκροτεί την κοινωνία είναι η βασική αξία η οποία υπόσχεται την αιώνια σωτηρία στη μεταθανάτια ζωή και ρυθμίζει την ψυχική, κοινωνική και πολιτική συμπεριφορά στην εγκόσμια ζωή. Το αλάθητο του ποντίφικα ελέγχει την ατομική και συλλογική ζωή των ανθρώπων. Ο προτεσταντισμός προξενεί το πρώτο ρήγμα σε αυτή την αντίληψη

και ευνοεί την εκδήλωση της κριτικής σκέψης, προϋπόθεση απαραίτητη για να αναδειχθούν οι Κοινωνικές Επιστήμες.

β. Προτεσταντισμός. Στον αντίποδα του καθολικισμού, οι προτεστάντες εκφράζουν την τάση για χειραφέτηση της κοινής γνώμης. Η αρχή της «διαμαρτυρίας» είναι η άρνηση της υπακοής σε κάθε αυθεντία η οποία δεν ανταποκρίνεται στις πεποιθήσεις των ανθρώπων. Η αρχή αυτή δεν εκφράζει μόνο την άρνηση προς την αυθεντία της παπικής εξουσίας, αλλά αναδεικνύει και την ατομική συνείδηση ως θεμελιώδη αρχή, γεγονός που επιτρέπει την αμφισβήτηση κάθε μορφής αυθεντίας. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι οι Εκκλησίες που

προήλθαν από τη Μεταρρύθμιση είναι απαλλαγμένες από θρησκευτικό δογματισμό. Το γεγονός όμως ότι αμφισβήτησαν και καταδίκασαν την παπική αυθαιρεσία έδωσε τη δυνατότητα στην κοινωνία να υιοθετήσει ανάλογες μορφές δράσης απέναντι σε κάθε αυταρχική μορφή, πολιτική και κοινωνική.

Η μεταρρυθμιστική πίστη αποδέχεται ως καταστατική αρχή την ελευθερία της ατομικής συνείδησης. Η διαφορετικότητα δε συνιστά πλέον σκάνδαλο και η ιδιαιτερότητα, την οποία η απολυταρχική αντίληψη της κοινωνίας εκλάμβανε ως απόκλιση ή λάθος, τώρα πλέον στηρίζει την πολιτική και κοινωνική συμπεριφορά. Αναδεικνύοντας λοιπόν ο προτεσταντισμός την αυτεξούσια

ανθρώπινη γνώμη και δράση, θέτει σε κίνηση το βασικό μοχλό για να αναπτυχθούν οι Κοινωνικές Επιστήμες.

1.2.3. Επιστήμη και Κοινωνικές Επιστήμες

Η δίκη του Γαλιλαίου φέρνει στην επιφάνεια μια θεμελιώδη όψη της επιστημονικής επανάστασης: πρόκειται για μια διαμάχη αυθεντιών. Η επιστημονική αυθεντία εναντιώνεται στην αυθεντία του θεοκρατικού λόγου, γιατί αποκαλύπτει τους νόμους της φύσης, θέτοντας έτσι τις βάσεις ενός νέου λόγου. Η επιστήμη είναι η θετική ανάλυση της πραγματικότητας και ανοίγει το δρόμο για μια ελεύθερη και αυτόνομη έρευνα, της οποίας το

έργο είναι η σύλληψη και η ανάλυση των πραγμάτων. Η έλευση του νεότερου κόσμου συνοδεύεται λοιπόν αναγκαστικά από την εξασθένιση της πίστης, αφού η αλήθεια μετατοπίζεται από τον Θεό στον άνθρωπο. Το νέο πρότυπο του ανθρώπου, ο οποίος σκέφτεται και ενεργεί αποκαλύπτοντας ο ίδιος την πραγματικότητα, αντικαθιστά το υπάκουο και υποτακτικό άτομο της θεολογικής αντίληψης.

Η επιστήμη δεν εγγυάται μόνο την ορθή εξήγηση των νόμων της φύσης, αλλά και τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσει ο άνθρωπος ότι μπορεί να ορίσει τις σχέσεις με τον εαυτό του και τους άλλους ορθολογικά. Ενισχύεται η πεποίθηση ότι μπορεί να αρθρωθεί ένας συγκροτημένος

επιστημονικός λόγος για τα πράγματα, την κοινωνία, την οικονομία, την πολιτική.

Το πρότυπο του ανήσυχου ανθρώπου το οποίο είχε εισαγάγει η Αναγέννηση οδήγησε σε άνθηση τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες. Η Φιλολογία, η Γεωγραφία, η Ιστορία, η Ανθρωπολογία, η Νομική, μελετούσαν καθεμιά από τη σκοπιά της την ανθρώπινη πραγματικότητα και προέκριναν τις ανάλογες λύσεις, οι οποίες όμως δε στηρίζονταν σε μια, με σημερινούς όρους, διεπιστημονική προσέγγιση και κοινή επιστημολογική βάση.

Όμως η νέα επιστήμη, όπως διαμορφώθηκε από τον Γαλιλαίο, προσέφερε το γενικό μεθοδολογικό σχήμα ανάλυσης και σύνθεσης για

την οργάνωση της γνώσης, δηλαδή προσέφερε την κοινή επιστημολογική αρχή για την ανάπτυξη των Κοινωνικών Επιστημών. Οι Κοινωνικές Επιστήμες της εποχής υιοθετούν κανόνες παρατήρησης, ανάλυσης και επεξεργασίας όλων των κοινωνικών φαινομένων παρόμοιους με εκείνους των Φυσικών και Πειραματικών Επιστημών. Οι Κοινωνικές Επιστήμες, που ως τότε αποτελούσαν μέσα που χρησιμοποιούνταν για φιλοσοφικούς και θεολογικούς σκοπούς, τώρα γίνονται αυθυπόστατες και αποκτούν τη δυνατότητα να οργανώσουν τη μεθοδολογία τους όπως και οι Θετικές Επιστήμες. Επαγωγή, παραγωγή, ανάλυση, σύνθεση, ελεγχόμενη παρατήρηση και αξιωματικές γενικεύσεις χαρακτηρίζουν τις Κοινωνικές

Επιστήμες από τότε ως τις μέρες μας. Την τάση αυτή τον 16ο αιώνα την εξέφρασε κυρίως η Πολιτική Επιστήμη, η οποία πραγματεύτηκε ορθολογικά την έννοια, τη συγκρότηση και το ρόλο του κράτους, για να αντιμετωπιστούν έλλογα τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα της κοινωνίας.

1.2.4. Οι Κοινωνικές Επιστήμες του 16ο αιώνα

Το καθεστώς της απολυταρχίας συνέχισε την παράδοση της θεοκρατικής αντίληψης, η οποία αξιοποιείται για τη θεμελίωση της ισχύος της μοναρχίας, για τη νομιμοποίηση του κράτους και για το δικαίωμα της απολυταρχικής εξουσίας να καθορίζει

όλη τη ζωή των υπηκόων. Σε αυτή την εποχή, κατά την οποία οι ιδέες έχουν ζωή και μάλιστα καταδιώκονται, διατυπώνονται οι θεωρίες των ουτοπιστών φιλοσόφων και του Μακιαβέλι.

α. Ουτοπιστές: Ρογήρος Βάκων, Τόμας Μουρ, Τομάζο Καμπανέλα
Η κοινωνική σκέψη των ουτοπιστών χαρακτηρίζεται από μια ριζοσπαστική άρνηση της ιδιοκτησίας, με την ιδέα ότι αποτελεί την πρώτη αιτία της φτώχειας, της αθλιότητας και της δυστυχίας των ανθρώπων. Προτείνεται η ιδεατή πολιτική και κοινωνική οργάνωση της πολιτείας, για να αποκτήσει καθένας τις υλικές και τις πνευματικές προϋποθέσεις για μια ευχάριστη και ήρεμη ζωή.

Πρόκειται για αρχές που δεν ισχύουν αποκλειστικά σε μια ορισμένη πολιτεία. Ο όρος «ουτοπική πολιτεία», εξάλλου, αναφέρεται σε αυτή που υπάρχει σε έναν ου-τόπο. Το κράτος, στη θεωρία αυτή, εξασφαλίζει την εργασία των πολιτών, ορίζει και θεσπίζει την απονομή της δικαιοσύνης, για να τους προστατεύει από την αυθαιρεσία και την εκμετάλλευση σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, αναλαμβάνει την παιδεία τους και διασφαλίζει τον ελεύθερο χρόνο τους για μια τερπνή ατομική και κοινωνική ζωή.

Η σκέψη των ουτοπιστών είναι λοιπόν ένας κριτικός λόγος. Η ουτοπική πολιτεία χρησιμοποιείται ως παράδειγμα το οποίο, στην πραγματικότητα, καταγγέλλει τις κοινωνικές και

τις πολιτικές ανισότητες στην Ευρώπη, τεκμηριώνοντας ταυτόχρονα την ικανότητα του λόγου να διευθετήσει ορθολογικά τη ζωή των ανθρώπων. Το κράτος ως έκφραση του λόγου διευθετεί τις σχέσεις των ανθρώπων με βάση την ελευθερία, την ισότητα και τη δικαιοσύνη, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα με ορθολογικό τρόπο τις ελευθερίες τους. Με άλλα λόγια, αναδεικνύεται η έννοια του «ατομισμού» και του «κρατισμού», που θα παίξουν αργότερα σπουδαίο ρόλο για τη μεθοδική ανάλυση στις Κοινωνικές Επιστήμες.

β. Νικολό Μακιαβέλλι

Βασιζόμενος στην παρατήρηση και στην περιγραφή της Ιταλίας, ο Μακιαβέλλι (N. Machiavelli) ορίζει

επίσης την ορθολογική συγκρότηση του κράτους. Όμως, σε αντίθεση με τον ιδεαλισμό των ουτοπιστών, ο Μακιαβέλλι αναλύει τους λόγους για την επιτυχία της πολιτικής, ώστε το κράτος να διατηρηθεί και να εγγυηθεί την ασφάλεια, την ειρήνη και την ευημερία των πολιτών. Αυτή η περιγραφή της πολιτικής και της κοινωνικής πραγματικότητας πλησιάζει αρκετά τις απαιτήσεις μιας αντικειμενικής Πολιτικής Επιστήμης, διότι επιχειρεί να παρουσιάσει τον άνθρωπο και την εξουσία όπως είναι και όχι όπως θα έπρεπε να είναι. Με βάση τις ψυχολογικές παρατηρήσεις για την οκνηρία, την αυθάδεια, την έπαρση, τη δειλία, την αμέλεια που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, ο Μακιαβέλλι καταδεικνύει την

αναγκαιότητα της ισχυρής εξουσίας για την ύπαρξη του κράτους.

Μακιαβέλλι

Ο συλλογισμός είναι απλός και ορίζει την πολιτική με όρους από τις Φυσικές Επιστήμες και όχι από την ηθική: οι αδύναμοι είναι αναγκαίο να υπακούουν στους δυνατούς· επομένως η πολιτική είναι συσχετισμός δυνάμεων που πρέπει να εξισορροπούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να διατηρηθεί η συνοχή της κοινωνίας.

Αυτό δε σημαίνει ότι ο πολιτικός ρεαλισμός ακυρώνει κάθε ηθική αξία, αλλά ότι η Πολιτική Επιστήμη εκκινεί με αφετηρία την πραγματικότητα, ενώ η ηθική είναι δεοντολογική και κινείται με γνώμονα το πώς θα πρέπει να είναι τα πράγματα και οι συμπεριφορές.

Η συγκρότηση του κράτους, η ανάλυση της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής, η διακυβέρνησή του, η οργάνωση του στρατού και της δικαιοσύνης για τη διατήρησή του είναι βασικές παράμετροι της πολιτικής και η προσέγγισή τους γίνεται από τον Μακιαβέλλι με τους θετικούς και ρεαλιστικούς όρους της αντικειμενικότητας. Κατ' αυτή την έννοια, ο λόγος του Μακιαβέλλι είναι καθοριστικής σημασίας, γιατί

επισημαίνει την αναγκαιότητα τεκμηριωμένων γνώσεων για την αποτελεσματική εφαρμογή της πολιτικής.

Ο Μακιαβέλλι περνά από τη γνώση των ιδιαίτερων κοινωνικών φαινομένων στη συνολική ορθολογική διακυβέρνηση της κοινωνίας. Η Πολιτική Επιστήμη είναι ένας τρόπος στοχασμού που εκφράζει την επιθυμία πρόβλεψης των κοινωνικών γεγονότων. Εδώ λοιπόν εντοπίζονται τα πρώτα σπέρματα μιας αντίληψης περί «κοινωνικής Μηχανικής» και αποτελεσματικής λειτουργίας του κράτους, του οποίου η ιδέα θα αποτελέσει ως τον 19ο αιώνα την κινητήρια δύναμη ανάπτυξης των Κοινωνικών Επιστημών.

Ανακεφαλαίωση

Οι Κοινωνικές Επιστήμες δεν αναπτύχθηκαν μέσα σε επιστημονικά κενό, αλλά στηρίχτηκαν στην έννοια της επιστήμης, και ιδιαίτερα στην έννοια των Φυσικών Επιστημών. Βέβαια, η ανθρωπότητα δε μελετούσε πάντα τη φύση με τον ίδιο επιστημονικό τρόπο. Παρ' όλη τη μεθοδική, συστηματική και ορθολογική προσπάθειά τους, οι Αρχαίοι, για πολλούς λόγους –και κυρίως λόγω της ανεπάρκειας των μέσων παρατήρησης– έδιναν πάντα μια επιστημονική εξήγηση βασισμένη σε οντολογικές και μεταφυσικές αρχές. Τον Μεσαίωνα, οι αρχές αυτές ταυτίστηκαν με τον Θεό ως

πρώτη και καθολική αιτία για τη δημιουργία και την εξήγηση της φύσης. Τα νεότερα χρόνια, καθώς τα μέσα παρατήρησης εξελίσσονται και γίνονται όλο και πιο αξιόπιστα, η επιστήμη, με πρωτεργάτη τον Γαλιλαίο, επιδιώκει το λογικό έλεγχο των φαινομένων και τη μαθηματική τους έκφραση, και επιχειρεί να εξηγήσει τις σχέσεις και τις αιτίες των πραγμάτων πέρα από μυθικές, θεολογικές ή μεταφυσικές αντιλήψεις. Επιστήμη σημαίνει σαφής και αποδεδειγμένη γνώση των πραγμάτων.

Οι Φυσικές Επιστήμες επηρέασαν την ανάπτυξη των Κοινωνικών Επιστημών, γιατί μετέβαλαν τον τρόπο σκέψης για την ανάλυ-

ση των κοινωνικών φαινομένων και προβλημάτων. Η μελέτη πλέον της κοινωνικής πραγματικότητας αρχίζει να βασίζεται σε πραγματικά δεδομένα και σε λογικές αναλύσεις και όχι σε θεολογικές και μεταφυσικές αντιλήψεις. Οι Κοινωνικές Επιστήμες προϋποθέτουν, όπως και οι Φυσικές, την ανάλυση της πραγματικότητας, που τους διασφαλίζει μια διάσταση αντικειμενικότητας, ώστε να μπορέσουν να αναπτυχθούν.

Βασικοί όροι

ιδέα, αίσθηση, αληθοφανής γνώμη, αφαίρεση, γενικό, μερικό, επαγωγή, παραγωγή, συγκριτική μελέτη, ανάλυση, σύνθεση, μηχανική θεωρία, αιτιότητα, ουτοπία, πολιτικός ρεαλισμός.

Ερωτήσεις

1. Πώς αντιλαμβάνεται ο Πλάτων τη συγκρότηση του κόσμου και εξηγεί επιστημονικά την κίνησή του;
2. Τι είναι επαγωγή και παραγωγή, κατά τον Αριστοτέλη;
3. Ποιες οι διαφορές της επιστήμης ως τέλειας γνώσης και της επιστήμης ως έρευνας;
4. Ποια η έννοια της μεθόδου στον Βάκωνα;

5. Περιγράψτε τα βασικά χαρακτηριστικά του θετικισμού.
6. Ποια είναι η συμβολή του Γαλιλαίου στη διαμόρφωση της επιστημονικής γνώσης;
7. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά του επιστημονικού πνεύματος;
8. Πώς εκφράζεται η κοινωνική σκέψη στην Αρχαιότητα;
9. Ποιες είναι οι διαφορές καθολικισμού και προτεσταντισμού και οι σχέσεις τους με τις Κοινωνικές Επιστήμες;
10. Πώς συνέβαλε η έννοια της νεότερης επιστήμης στην ανάπτυξη των Κοινωνικών Επιστημών;
11. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της ουτοπικής σκέψης

για την οργάνωση της κοινωνικής ζωής;

12. Πώς αντιλαμβάνεται ο Μακιαβέλλι την κοινωνική πραγματικότητα και ποια η σημασία της για τις Κοινωνικές Επιστήμες;

Βιβλιογραφία

- H. Butterfield, Η Καταγωγή της Σύγχρονης Επιστήμης (1300–1800), εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1983.
- A. F. Chalmers, Τι Είναι Αυτό που Λέμε Επιστήμη; Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994.
- R. Descartes, Λόγος περί της Μεθόδου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976.
- B. Κάλφα, Πλάτωνος Τίμαιος, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1995.
- A. Κοϋρέ, Από το Κλειστό στο Άπειρο

Σύμπαν, εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα
1989.

Μ. Σενελλάρ, Μακιαβελισμός και
Κρατική Σκοπιμότητα, εκδ. Εστία,
Αθήνα 1997.

Βιογραφικά στοιχεία

***Αυρήλιος Αυγουστίνος (354-430)**
Σπούδασε νομικά στην Καρχηδόνα
και προσχώρησε στον Χριστιανισμό
υπό την επίδραση του επισκόπου
Μεδιολάνων Αμβρόσιου. Αρχικά
ως ιεροκήρυκας και αργότερα ως
επίσκοπος Ιππώνος (391) εργάστηκε
για την ενότητα της Εκκλησίας
και της χριστιανικής διδασκαλίας.
Από τα σπουδαιότερα έργα του είναι
Οι Εξομολογήσεις και Η Πολιτεία
του Θεού.

***Αβερρόης (1126-1158)** Γεννήθηκε στην Κόρντοβα και ήταν για κάποιο διάστημα προσωπικός δικαστής και γιατρός του χαλίβη. Πέθανε εξόριστος στο Μαρόκο. Ασχολήθηκε με την παράφραση και τη σύνταξη υπομνημάτων για τα έργα του Αριστοτέλη.

***Θωμάς Ακινάτης (1225-1274)** Γεννήθηκε στην Κάτω Ιταλία και φοίτησε στα Πανεπιστήμια της Νεάπολης, της Κολωνίας και του Παρισιού. Κατόπιν δίδαξε στα Πανεπιστήμια της Ρώμης και της Μπολόνια. Τα κύρια έργα του, *Summa Theologia* και *Summa contra Gentiles* επηρεασμένα από τον Αριστοτέλη, διακρίνονται για τη σαφήνειά τους.

***Αβικέννας (980-1037)** Το βιβλίο του ο Καντίνας ήταν βασικό σύγγραμμα της μεσαιωνικής ιατρικής σε Ανατολή και Δύση. Τα συγγράμματά του επέδρασαν σημαντικά στην ανάπτυξη του προβληματισμού για τη Λογική και τη Μεταφυσική. Η διδασκαλία του πλησιάζει πολύ τη σκέψη του Αριστοτέλη.

***Κοπέρνικος (1473-1543)** Πολωνός αστρονόμος και μοναχός που εισήγαγε τη θεωρία του ηλιοκεντρικού συστήματος. Απέδειξε με παρατηρήσεις και αυτοσχέδια όργανα ότι η Γη είναι πλανήτης και περιστρέφεται τόσο γύρω από τον Ήλιο όσο και από τον άξονά της.

***Κέπλερ (1571 -1630) Γερμανός αστρονόμος, μαθηματικός και εφευρέτης του τηλεσκοπίου. Διατύπωσε τους νόμους που εξηγούν τις κινήσεις για τις τροχιές των πλανητών.**

***Νεύτωνας (1643-1727) Άγγλος φυσικός, μαθηματικός και αστρονόμος. Ξεκινώντας από τους νόμους του Κέπλερ, ανακάλυψε τους νόμους της βαρύτητας, διατύπωσε τις βασικές της εξισώσεις και περιέγραψε τους νόμους της μηχανικής.**

***Παράκελσος (1493-1541) Ελβετός γιατρός και φιλόσοφος. Πίστευε ότι η δουλειά του γιατρού είναι να βοηθήσει τον άρρωστο να ξαναβρεί τις εξασθενημένες δυνάμεις του. Ο Παράκελσος γι' αυτό το λόγο**

εισήγαγε τη χρήση των φαρμάκων στην ιατρική.

***Βάκων (1561-1626) Άγγλος φιλόσοφος και καγκελάριος από τους θεμελιωτές της νεότερης φιλοσοφίας και του εμπειρισμού.**

***Ρενέ Ντεκάρτ (1596-1650) Γάλλος φιλόσοφος που εισήγαγε την έννοια της μεθοδικής αμφιβολίας και έγινε έτσι ο ιδρυτής της νεότερης φιλοσοφίας. Η μαθηματική του σκέψη θεωρείται πρόδρομος της αναλυτικής γεωμετρίας.**

***Γαλιλαίος (1564-1642) Ιταλός μαθηματικός, φυσικός και αστρονόμος. Εισήγαγε την πειραματική μέθοδο και θεμελίωσε τη σύγχρονη**

φυσική. Επιβεβαίωσε τη θεωρία του Κοπέρνικου, ότι η Γη κινείται γύρω από τον Ήλιο. Εκτός από το Νόμο της Πτώσης, ανακάλυψε το Νόμο του Εκκρεμούς και το Νόμο της Αδράνειας. Με το τηλεσκόπιο του ανακάλυψε τους δορυφόρους του Δία και τους δακτυλίους του Κρόνου.

***Τόμας Μουρ (1478-1535) Άγγλος πολιτικός και συγγραφέας. Έφτασε στα ανώτατα κρατικά αξιώματα αλλά εκτελέστηκε από τον Ερρίκο τον 8ο επειδή δεν συναίνεσε σε ζητήματα διαδοχής. Το έργο του Ουτοπία εκφράζει ένα κοινωνικό όραμα, σοσιαλιστικής αντίληψης.**

***Τομάζιο Καμπανέλα (1568-1639) Ιταλός μοναχός, φιλόσοφος**

και ποιητής. Το έργο του Η Πολιτεία του Ήλιου περιγράφει μια ιδεατή θεολογική Πολιτεία, θεμελιωμένη στη ζωή της κοινότητας.

***Νικολό Μακιαβέλλι (1469-1527)**
Ιταλός πολιτικός φιλόσοφος και διπλωμάτης. Από τους θεμελιωτές της σύγχρονης Πολιτικής Επιστήμης. Τα βασικά του έργα είναι ο Ηγεμόνας και οι Λόγοι, όπου αναλύει τη συγκρότηση, την οργάνωση και την ανάπτυξη της κρατικής υπόστασης, με ρεαλιστικούς όρους.

2. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Εισαγωγή: Ο 17ος αιώνας, που εντάσσεται στις απαρχές της αστικής σκέψης, θεωρείται η εποχή κατά την οποία ένας αστερισμός πολύ μεγάλων διανοητών κάνει την εμφάνισή του. Αναδύονται όμως οι ιδέες όπως η Αθηνά από το κεφάλι του Δία; Στο κεφάλαιο αυτό, πρώτον, θα προσανατολιστούμε στις ιστορικές και κοινωνικές εξελίξεις που προσδιόρισαν τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στην αστική εποχή και, δεύτερον, θα επιχειρήσουμε να συνδέσουμε τις εξελίξεις αυτές με το νέο τύπο γνώσης που εμφανίζεται.

Ενώ κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα στη συνείδηση των ανθρώπων ο κόσμος ήταν χωρισμένος στην ουράνια και στη γήινη σφαίρα, από την εποχή της Αναγέννησης και των μεγάλων ανακαλύψεων αρχίζει η πορεία ενοποίησής του. Ο κόσμος πλέον γίνεται ένας, η πραγματικότητα

μία, εκείνη των γεγονότων, τα οποία μπορούν να μετρηθούν, να υπολογιστούν, να μελετηθούν. Είναι ο εμπειρικός κόσμος των φαινομένων της κοινωνίας, της οικονομίας, της πολιτικής. Σε αυτή την ενοποίηση του κόσμου και του ειδώλου του συνέβαλε η επικράτηση ενός μεθοδολογικού προτύπου, το οποίο προσέφεραν τα Μαθηματικά, με τα οποία εξετάζονται τόσο τα φυσικά όσο και τα κοινωνικά φαινόμενα.

Διδακτικοί στόχοι: Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθουμε πως ήταν διαμορφωμένη η ζωή κατά την εποχή του Μεσαίωνα και πώς ήδη από την εποχή εκείνη προετοιμάζεται η μετάβαση στην αστική κοινωνία.

Θα εξετάσουμε ποιο ρόλο διαδραμάτισαν οι ανακαλύψεις στην αλλαγή

της πολιτικής και της οικονομικής γεωγραφίας της Ευρώπης.

Θα συζητήσουμε γιατί οι αλλαγές που επέφεραν οι ανακαλύψεις δεν οδήγησαν αυτομάτως στη Βιομηχανική Επανάσταση. Θα εντοπίσουμε ποιες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες ευνόησαν την εμφάνιση νέων επιστημονικών αντικειμένων.

Θα αναζητήσουμε πού οφείλει την ενότητά της η επιστημονική σκέψη στις απαρχές της αστικής εποχής.

Εισαγωγικές ερωτήσεις: Πώς ήταν διαμορφωμένη η κοινωνική και η οικονομική ζωή κατά τον Μεσαίωνα;

Πότε και πώς στην παγκόσμια οικονομία αναδεικνύεται η υπεροχή της Ευρώπης;

Πώς η μεγάλη ανάπτυξη του εμπορίου κατά την εποχή των ανακαλύψεων δεν οδήγησε αυτομάτως σε ευημερία αλλά προκάλεσε οικονομικές κρίσεις;

Πώς η οικονομική κρίση συνδέεται με την εμφάνιση νέας γνώσης και με μεταβολές στην οργάνωση της εργασίας;

Υπάρχει σχέση ανάμεσα στην επιστήμη και στην πολιτική και οικονομική εξουσία;

Γιατί η Εγκυκλοπαίδεια των Γάλλων διαφωτιστών ήταν μια σημαντική πολιτική κίνηση;

2.1. ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΣΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Στην πρώτη ενότητα αυτού του κεφαλαίου, θα συζητήσουμε ορισμένους βασικούς όρους οι οποίοι αφορούν τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στη Βιομηχανική Επανάσταση. Θα αναρωτηθούμε γιατί οι ποσοτικές μεταβολές τις οποίες επέφεραν στην οικονομία οι Ανακαλύψεις δεν αρκούσαν για μια ριζική αλλαγή της κοινωνίας. Θα εξετάσουμε ποιο ρόλο έπαιξε η οργάνωση της ζωής στις πόλεις, η αναδιοργάνωση του θεσμού του κράτους,

η νομοθεσία και η νέα οργάνωση της εργασίας για την αναμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων και για τις νέες κατευθύνσεις στην επιστήμη.

2.1.1. Οικονομική και κοινωνική ζωή στον Μεσαίωνα

Κατανάλωναν οι άνθρωποι κατά τον Μεσαίωνα όπως εμείς;

«Το χρήμα υπάρχει για να το ξοδεύουμε», όπως έγραφε ο Θωμάς Ακινάτης, (Tommaso d' Aquino), θέλοντας να υπογραμμίσει ότι το χρήμα είναι απλώς ένα μέσο. Το χρήμα όμως, τότε, τον 13ο αιώνα, άρχισε να παίζει ρόλο στην κοινωνική ζωή. Η ζωή κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα ήταν κατά τέτοιο τρόπο οργανωμένη, ώστε το χρήμα δεν ήταν

αναγκαίο. Όσα κατανάλωναν οι άνθρωποι τόσα και παρήγαν.

Κατά τον Μεσαίωνα, η κοινωνική δομή συνήθως δίνεται με το σχήμα μιας μεγάλης και συμπαγούς πυραμίδας, η οποία συνέδεε τον Θεό με τα δημιουργήματά του. Στο ενδιαμέσο καθένας είχε μια σταθερή θέση, ο βασιλιάς ή ο αυτοκράτορας (στη Γερμανία), ο φεουδάρχης, ο δούλοπάροικος. Πρόκειται βέβαια για ένα ιδεατό σχήμα, σύμφωνα με το οποίο η θέση καθενός συνδεόταν με τη θέση των άλλων και ήταν αναγκαία για τη συνοχή του συνόλου. Η πραγματικότητα όμως δεν ήταν και τόσο αρμονική ούτε και ομοιόμορφη.

Οι κάτοικοι της Δύσης, μετά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, στην πλειονότητά τους ζουν

σε μια αγροτική κοινωνία, τεμαχισμένη σε φέουδα. Στο πλαίσιο των φεουδαρχικών σχέσεων, η κυρίαρχη δύναμη του φεουδάρχη, στον οποίο ανήκει η γη του φέουδου, υποστηρίζεται από το στρατό του και από την πίστη στην ιεραρχία. Υπό το μεγαλογαιοκτήμονα, το φεουδάρχη, συγκεντρώνεται και οργανώνεται ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων, που απασχολείται κυρίως με την καλλιέργεια της γης.

Οι αγρότες ήταν δουλοπάροικοι και εργάζονταν στο φέουδο με αντάλλαγμα την τροφή, την ασφάλεια, τη συντήρησή τους. Οι ίδιοι και οι απόγονοί τους θα έπρεπε να μείνουν στην ίδια θέση για πάντα και χωρίς δικαίωμα μετακίνησης.

Η πλέον οργανωμένη δύναμη, η

μεγαλύτερη ισχύς και ο περισσότερος πλούτος ανήκαν στην Εκκλησία. Η παπική εξουσία συμβολιζόταν με τον ήλιο, ο οποίος έπρεπε να δίνει ζωή και ενότητα σε εκείνο τον κόσμο, ενώ από την άλλη μεριά οι αυτοκράτορες ή οι βασιλείς είχαν ως σύμβολο τη σελήνη. Οι τελευταίοι δε θα έπρεπε παρά να αντανακλούν τον ήλιο της παπικής εξουσίας. Τούτο όμως δεν έγινε δεκτό από την κοσμική εξουσία και από τον 13ο μέχρι τον 15ο αιώνα ξέσπασαν μεγάλες διαμάχες.

Παράλληλα με την κοσμική Εκκλησία, υπήρχε η μοναστηριακή τάξη. Τα μοναστήρια ευδοκίμούσαν χάρη στην αυτονομία και στην ιεραρχημένη τάξη. Η οργάνωσή τους

ήταν ανάλογη με την κοινωνική οργάνωση του εξωτερικού κόσμου. Δεν έλειπαν όμως και εδώ οι διαφορές, οι συγκρούσεις και οι αιρέσεις, που συνοπτικά και παραστατικά απεικονίστηκαν στη μορφή του Σατανά.

«Είμαστε άνθρωποι φτιαγμένοι κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού. κι όμως, μας χρησιμοποιούν σαν να ήμασταν άγρια ζώα», διαμαρτύρονταν οι επαναστατημένοι αγρότες στην Αγγλία του 1381 (E. Weber, *A Modern History of Europe*, I, i). Κάποιοι από τους δουλοπάροικους οι οποίοι δεν άντεχαν τη στερημένη ζωή στο φέουδο και τις προσβολές του φεουδάρχη κατέφευγαν στις πόλεις, όμως κι εκεί η ζωή δεν ήταν τόσο ρόδινη όσο τη φαντάζονταν.

Το ποσοστό των Ευρωπαίων που ζούσε σε πόλεις κατά τον 11ο αιώνα δεν ήταν πάνω από το 5%. Τρεις αιώνες αργότερα αυτή η αναλογία τετραπλασιάστηκε. Τον 12ο αιώνα στο Λονδίνο ζούσαν 20.000 άνθρωποι. Στη Βενετία, στη Φλωρεντία, στη Γένουα έμεναν 50–100.000 άνθρωποι. Το Μιλάνο, η μεγαλύτερη πόλη, αριθμούσε 200.000 κατοίκους.

Η ζωή στις μεσαιωνικές πόλεις είναι διαφορετική από τη ζωή στο φέουδο, αλλά παρουσιάζει και πολλές αναλογίες με αυτό. Αντίστοιχα προς τη φεουδαρχική γαιοκτησία εμφανίζεται η συντεχνιακή ιδιοκτησία. Οι συντεχνίες ήταν κλειστές επαγγελματικές ομάδες, το επάγγελμα ήταν κληρονομικό, όπως και τα εργα-

λεία, ενώ η πελατεία ήταν σταθερή. Επικρατούσε η ιεραρχία ανάμεσα στους πρωτομάστορες και στους μαθητευόμενους, ενώ απουσίαζε ο καταμερισμός της εργασίας. Κάθε εργάτης έπρεπε να είναι σε θέση να κατασκευάζει οτιδήποτε χρειαζόταν στη συντεχνία. Ο μάστορας έπρεπε να κατέχει όλη την τέχνη του επαγγέλματός του. Παρατηρείται όμως μια κλιμάκωση και στις συντεχνίες. Στη Φλωρεντία, για παράδειγμα, σε υψηλότερη στάθμη τοποθετούνταν οι συντεχνίες των επιχειρηματιών, όπως έμποροι, χρηματιστές, κοσμηματοπώλες, και σε χαμηλότερη οι κρεοπώλες, οι αρτοποιοί, οι υφαντές, κτλ.

Υπήρχε και ένα πλήθος περιστασιακών εργατών, των οποίων η

εργασία δεν απαιτούσε μαθητεία, δεν ήταν επομένως συντεχνιακού τύπου, και ζούσαν σαν μεροκαματιάρηδες. Πολλοί ήταν πρώην δουλοπάροικοι· οι άνθρωποι αυτοί αποτέλεσαν τον όχλο. Ενώ τα μέλη των συντεχνιών είχαν οργανωμένη ζωή και συγκεκριμένα συμφέροντα, ο όχλος δεν ακολουθούσε μια πειθαρχημένη ζωή και μετείχε σε διάφορες εξεγέρσεις, οι οποίες όμως σπάνια οδήγησαν σε κάποιο αποτέλεσμα, δηλαδή σε κάποια κοινωνική αλλαγή.

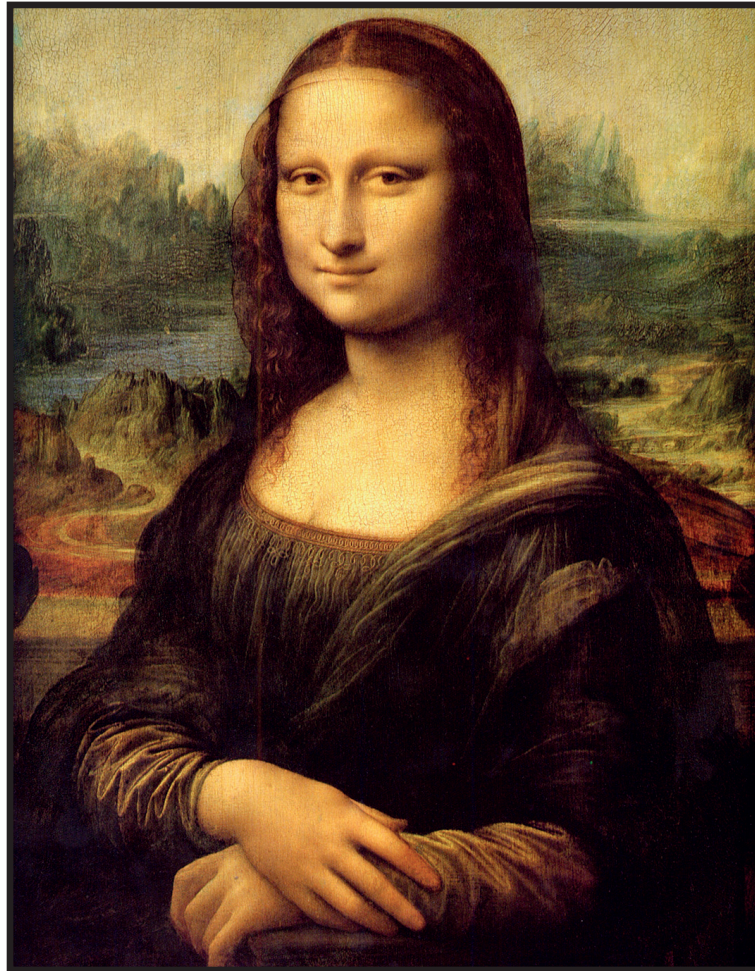
Ενώ η ζωή στην ύπαιθρο ήταν απομονωμένη, στις πόλεις αρχίζει να εμφανίζεται εκείνη η κίνηση η οποία θα συνεχιστεί στις επόμενες ιστορικές–κοινωνικές περιόδους. Οι πόλεις του Μεσαίωνα αυτοδιοι-

κούνταν, υπήρχε ένα σύστημα διοίκησης και φορολογίας. Αρχίζει να οργανώνεται ένας νέος τύπος ζωής, εισάγεται το ωράριο, ρυθμίζονται οι όροι εργασίας και εμφανίζεται η κοινωνία της αγοράς, δηλαδή ρυθμίζεται το κόστος της εργασίας, των πρώτων υλών, των προϊόντων.

2.1.2. Αναγέννηση και ανακαλύψεις

Η Αναγέννηση είναι μια μεταβατική εποχή από τη φεουδαρχία στη βιομηχανική εποχή, διαρκεί από τα τέλη του 14ου μέχρι και τον 16ο αιώνα. Σε γενικές γραμμές, συνδέεται με την ανάπτυξη των πόλεων και την εμφάνιση των πρώτων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της

σύγχρονης αστικής τάξης. Πρόκειται για την εποχή η οποία προετοιμάζει την επιστημονική επανάσταση του 17ου αιώνα» και τον Διαφωτισμό.

Η Αναγέννηση (Renaissance) δεν έχει θεωρηθεί απλή ανανέωση (renovatio), αλλά μια μεγάλη τομή

στην καλλιτεχνική, πολιτιστική, κοινωνική, πολιτική και εν γένει στην ιστορική ζωή. Το αναγεννησιακό πνεύμα προβάλλει την ατομικότητα, τη σωματικότητα, την κίνηση, όπως παραδειγματικά εκφράστηκαν στην τέχνη. Ο ζωγράφος, όπως γράφει ο Αλμπέρτι, «θα πρέπει να οικειώνεται όλες τις μορφές της γνώσης που σχετίζονται με την τέχνη του, και ιδιαίτερα την Ιστορία, την ποίηση και τα Μαθηματικά». Με άλλα λόγια, η Αναγέννηση εκφράζεται στο πρότυπο του homo universalis, και στην ενότητα επιστήμης και τέχνης. Πρόκειται βέβαια για την έκφραση του ιδεώδους προτύπου της εποχής, το οποίο τροφοδότησε την εξιδανικευμένη εικόνα της Αναγέννησης. Η αντίληψη αυτή βασίζεται στο ότι

οι μεγαλύτεροι δημιουργοί της Αναγέννησης είναι στοχαστές και μαθηματικοί, εφευρέτες, αρχιτέκτονες και μηχανικοί, όπως πρωτοποριακά εκφράζει το παράδειγμα του Λεονάρντο Ντα Βίντσι (L. da Vinci). Η Αναγέννηση είναι η εποχή της ανακάλυψης νέων τρόπων έκφρασης αλλά και παραγωγής.

Συνοπτικά, όπως εκφράζεται και στην τέχνη, σημειώνεται η προοδευτική μετακίνηση από τη θεοκρατία στον ανθρωποκεντρισμό, η μεταφορά της κοινωνικής δύναμης από τους ευγενείς και τον κλήρο στη νέα τάξη των αστών, τους εμπόρους και τους βιοτέχνες.

Στο θρησκευτικό τομέα, όπως διαβάζουμε στον Αλμπέρτι (Alberti), βασική πηγή για την εποχή, «οι ιερείς

θέλουν να ξεπερνούν όλους τους άλλους σε λαμπρότητα και μεγαλεία, θέλουν να συντηρούν πολυάριθμα καλοσυντηρημένα και λαμπροστολισμένα άλογα, θέλουν να εμφανίζονται δημόσια με πλήθος ακολούθους, ενώ η κλίση τους προς την απραγία και η σκαιή τους φαυλότητα αυξάνει από μέρα σε μέρα...» Το πνεύμα αυτό ερχόταν σε αντίθεση με το ασκητικό μοναστηριακό πνεύμα.

Το κίνημα της Μεταρρύθμισης (16ος αιώνας) έρχεται να αποκαταστήσει την κατάπτωση των θρησκευτικών ηθών, να θέσει σε ορθολογική βάση τις θρησκευτικές αξίες. Η πειθαρχία, η εργατικότητα, η λιτότητα και το πνεύμα της οικονομίας του προτεσταντισμού ευνόησαν ένα

σύγχρονο εξορθολογισμένο επιχειρηματικό πνεύμα.

Στον οικονομικό τομέα, ενώ κατά τον Μεσαίωνα το χρήμα δεν έπαιζε σημαντικό ρόλο και η παραγωγική δραστηριότητα δεν αποσκοπούσε στην εξασφάλιση πλεονάσματος, την εποχή της Αναγέννησης τα πράγματα παίρνουν πολύ διαφορετική κατεύθυνση. Το φιορίνι και το βενετσιάνικο δουκάτο, ήδη τον 13ο αιώνα, προσέφεραν ένα σύμβολο της νέας οικονομίας και ένα μέσο για τη διευκόλυνση των συναλλαγών. Εμφανίζεται το πιστωτικό κεφάλαιο και το τραπεζικό σύστημα, που ευνοούν τόσο την ανάπτυξη του πολιτισμού όσο και την αλλαγή στα ηθικά πρότυπα, την οποία πολλοί αισθάνονται ως «διαφθορά»

του ανθρώπου. Ας σημειωθεί ότι για πρώτη φορά υιοθετείται ο δανεισμός με τόκο.

Οι αρχές της ενότητας που διέπουν την τέχνη έχει θεωρηθεί ότι εκφράζουν το νέο ορθολογικό πνεύμα. Στην τέχνη κυριαρχούν οι ορθές αναλογίες, η αρμονία των σχέσεων, η οποία μπορεί να προσδιοριστεί αριθμητικά, η προοπτική, η οποία αναλύεται με μαθηματικούς υπολογισμούς. Από την άλλη μεριά, στην οικονομία, δίνεται έμφαση στη δυνατότητα υπολογισμού, στο σχεδιασμό οικονομικών κινήσεων, στην οργάνωση της εργασίας, στην τήρηση λογιστικών βιβλίων, προκειμένου να υπολογιστεί ορθολογικά το κέρδος ή η ζημία στις νέες μεταβαλλόμενες σχέσεις της αγοράς. Ο

αστός, ο νέος επιχειρηματίας, έχει να αντιμετωπίσει τόσο την εχθρότητα της παλαιάς αριστοκρατίας όσο και τις μεταβαλλόμενες συνθήκες της αγοράς, την αυξομείωση των τιμών, τον ανταγωνισμό εκ μέρους των αγορών άλλων πόλεων. Την επισφαλή του άνοδο και τον κίνδυνο μεταστροφής της τύχης του επιχειρεί να αντισταθμίσει αναπτύσσοντας ένα λογικό και μεθοδικό σχέδιο.

Στο μονόλογο του Φάουστ ο Γκαίτε αποδίδει το κλίμα αυτής της εποχής, ενώ διακρίνεται και το νήμα που τη συνδέει με τον 18ο αιώνα, τον αιώνα του Διαφωτισμού. Τα πρώτα λόγια του Φάουστ στο έργο εκφράζουν την αποδοκιμασία για τη σχολαστική γνώση:

**Αχ! σπούδασα Φιλοσοφία
και Νομική και Γιατρική
και αλί μου και Θεολογία
με κόπο και με επιμονή.
Και να με εδώ με τόσα φώτα,
εγώ μωρός, όσο και πρώτα.**

**Η γνώση της μεσαιωνικής Φιλο-
σοφίας κρίνεται άγωνα απέναντι
στο πάθος για την εφαρμογή και τη
χρησιμότητα της γνώσης, για την
εκμετάλλευση και τη μετατροπή των
δυνάμεων της φύσης.**

**Η φύση, αυτή την εποχή, αρχίζει
να γίνεται αντικείμενο παρατήρη-
σης αλλά και μετατροπής διά της
γνώσης με υποκείμενο τον άνθρω-
πο. Οι αλχημιστές αυτής της πε-
ριόδου, υποσχόμενοι ότι με τη φι-
λοσοφική λίθο θα μπορούσαν να**

μετατρέψουν ένα ευτελές μέταλλο σε χρυσάφι, εξέφραζαν και τη γενική επιδίωξη για επέμβαση στη φύση και στην κοινωνία, για μια αλλαγή προς όφελος του δρώντος ατόμου.

Μια άλλη όψη της εποχής, η οποία την κάνει να ξεχωρίζει, προσδιορίζει αλλά και προσδιορίζεται από την οικονομική ζωή, είναι οι ανακαλύψεις.

**Από τον περίπλου του Μαγελλάνου
(χειρόγραφο του 16ου αιώνα).**

Τα μεγάλα ταξίδια υποκινούνται προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα εμπορικά συμφέροντα, αλλά οι ταξιδευτές επικαλούνται και την επιδίωξη να διαδώσουν το λόγο του Θεού. Ήδη στις αρχές του 16ου αιώνα είχαν ανακαλυφθεί η Αφρική, η Νότια Ασία, η Αμερική, τα νησιά της Καραϊβικής και είχαν ήδη χαρτογραφηθεί. Πρόκειται για τη νέα εποποιία του ανθρώπου, του νέου ευρωπαϊκού ανθρώπου, αυτή τη φορά, ο οποίος αγωνίζεται με τα στοιχεία της φύσης, τα ξεμαγεύει και τα κατακτά.

Στη μεγάλη επιχείρηση των ανακαλύψεων μετείχαν τόσο η Εκκλησία όσο και τα ευρωπαϊκά κράτη, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ολλανδία, η Αγγλία, η Γαλλία. Η παπική εξουσία, με την ιδιότητα του εγγυητή της

πνευματικής συνοχής όλων των λαών και αποβλέποντας σε μια παγκόσμια ηγεμονία, αποφασίζει να παρέμβει στην κατανομή των εδαφών. Σύμφωνα με την παπική απόφαση (Inter Cetera, 1493), ο κόσμος θα μοιραζόταν ανάμεσα στους Πορτογάλους και στους Ισπανούς. Πρόκειται για μια κίνηση που τροφοδοτεί τις συζητήσεις για το Δίκαιο. Ο βασιλιάς της Γαλλίας Φραγκίσκος Α' (Francois), επικαλούμενος το Φυσικό Δίκαιο, αμφισβητεί τη νομιμότητα της παπικής αυθεντίας. Στην Ολλανδία, ο νομομαθής Ούγκο Γκρότιους (Hugo Grotius) γράφει το Mare Liberum (1609), υποστηρίζοντας ότι η ελευθερία του εμπορίου και των θαλασσών περιλαμβάνεται στα φυσικά δικαιώματα (βλ. 2.2.1.).

**Από τον 16ο αιώνα, και ιδιαίτε-
ρα κατά τον 17ο, αναδεικνύεται η
υπεροχή της Βόρειας Ευρώπης. Η
Αγγλία, η Γαλλία, η Ολλανδία οικο-
δομούν τις αποικιοκρατικές τους
αυτοκρατορίες επωφελούμενες από
την αδυναμία των οικονομικών δο-
μών της Ισπανίας και της Πορτο-
γαλίας, οι οποίες ήταν πολύ στενά
συνδεδεμένες με την Καθολική Εκ-
κλησία. Οι μεγάλες εταιρείες, που
οργανώνονται σε ανώνυμες ενώ-
σεις, περισσότερο ή λιγότερο συν-
δεδεμένες με το κράτος, ελέγχουν
όλο το εμπόριο και παίζουν αποφα-
σιστικό ρόλο στη μετατροπή των
χωρών τους σε αποικιοκρατικές αυ-
τοκρατορίες. Πρόκειται για τις εται-
ρείες Ανατολικών και Δυτικών Ινδιών
της Αγγλίας και της Ολλανδίας. Και**

στη Γαλλία οι εταιρείες παίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο, αλλά η βασιλική εξουσία παρεμβαίνει στις δραστηριότητές τους.

Η Βόρεια Ευρώπη γίνεται το νευραλγικό κέντρο της οικονομίας, το Άμστερνταμ και το Λονδίνο αναδεικνύονται σε μητροπόλεις του παγκόσμιου εμπορίου. Οργανώνονται εμπορικά δίκτυα πρακτορείων και παρουσιάζεται μια πρωτοφανής, παγκόσμια πλέον, εμπορική κίνηση. Πολύτιμα μέταλλα, ζάχαρη, βαμβάκι, καπνός, καφές, κακάο, ρύζι, νέα φυτά, μπαχαρικά, διακινούνται σε μεγάλες ποσότητες, ενώ το εμπόριο των δούλων συνέβαλε ακόμη περισσότερο στη συσσώρευση του πλούτου.

Με το άνοιγμα των αγορών και

τη συσσώρευση πλούτου αρχίζουν να φαίνονται οι αδυναμίες των συντεχνιών. Η τάση προστασίας των συντεχνιών απέναντι στα μέλη της είχε μετατραπεί σε προστατευτισμό. Όσοι ήταν μέλη των συντεχνιών επιδίωκαν να διασφαλίσουν το επάγγελμά τους, να εξασφαλίσουν τα συμφέροντα και τα κέρδη τους, όχι να τα πολλαπλασιάσουν εισερχόμενοι σε έναν αβέβαιο κύκλο μεταβολών. Αυτοί οι επαγγελματίες αναγνωρίζονταν και ως πολίτες. Με τη δύναμη που είχαν αποκτήσει, πίεζαν την πολιτική Αρχή της πόλης για τη λήψη περιοριστικών μέτρων στην κίνηση του εμπορίου. Με λίγα λόγια, η λειτουργία των συντεχνιών δε ζημίωνε μόνο τους εξωτερικούς εργάτες, οι οποίοι αποκλείονταν

από την κλειστή οργάνωση της συντεχνίας και, συνεπώς, από τη συμμετοχή τους στην ιδιότητα του πολίτη· το συντεχνιακό πνεύμα περιόριζε και την ίδια την ανάπτυξη της συντεχνίας.

Με τις ανακαλύψεις όμως, το άνοιγμα των αγορών, την εμφάνιση νέων κέντρων, την άνοδο της εμπορευματικής τάξης, και στο όνομα ευρύτερων συμφερόντων, άρχισαν να πλήττονται ο προστατευτισμός και τα τοπικά συμφέροντα, και να αναδύεται ένα νέο φιλελεύθερο πνεύμα.

Στην παγκόσμια οικονομία αναδεικνύεται η υπεροχή της Ευρώπης. Μέσα από τις νέες οικονομικές και πολιτικές σχέσεις, με την ανάπτυξη της εξουσίας του κράτους (βλ.

2.1.5.) και της αστικής τάξης, γίνεται φανερή η παρακμή της αριστοκρατίας όσο και η αδυναμία της αγροτικής τάξης.

Με αφετηρία την τελειοποίηση της ναυσιπλοΐας, αναπτύσσεται η τεχνολογία, οι φτηνές πρώτες ύλες αναζωογονούν την παραγωγή των αγαθών, η εισροή των πολύτιμων μετάλλων ισχυροποιεί τις οικονομίες των εθνικών κρατούν που αρχίζουν να εμφανίζονται, ενώ καθίσταται αναγκαία η μελέτη των νέων φαινομένων της οικονομίας. Τα μεγάλα ταξίδια ενεργοποίησαν τους τομείς της Αστρονομίας, της Μηχανικής και των Μαθηματικών για την κατασκευή τελειότερων εργαλείων και πλοίων. Οι ανακαλύψεις συνέβαλαν εξαιρετικά στην ανάπτυξη

της Γεωγραφίας, στην τελειοποίηση της τέχνης της Χαρτογραφίας, στην ανάπτυξη της Βοτανικής, της Ιατρικής, εν γένει στη συσσώρευση γνώσης.

Σε γενικές γραμμές, όμως, εκτιμάται ότι τα αποτελέσματα αυτής της περιόδου αφορούν τη συσσώρευση του πλούτου, η οποία βασίζεται στην εκμετάλλευση της εργασίας, ειδικά της δουλείας, και στο κέρδος. Η αποδοτικότητα της εργασίας, η οργάνωση της παραγωγής σε σχέση με τις δυνατότητες της αγοράς θα αρχίσουν να αναπτύσσονται από τον 18ο αιώνα, με την εκβιομηχάνιση, την κατάργηση της δουλείας και τις νέες συνθήκες εργασίας. Η δουλεία δεν καταργείται τόσο από ηθικά κίνητρα, όσο,

κυρίως, για λόγους ορθολογικότερης οργάνωσης της εργασίας και της κοινωνίας.

**Γ. Εβέλιου,
Σεληνογραφία 1647**

2.1.3. Αστικοποίηση

Η πόλη στην Ευρώπη έχει πολύ μεγάλη παράδοση, με δεδομένο ότι ξεκινά από τις πόλεις–κράτη της

Αρχαιότητας, επιβιώνει ως θεσμός κατά τον Μεσαίωνα και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη μετάβαση στην αστική–βιομηχανική κοινωνία.

Η πόλη, εξ αρχής συνδεδεμένη με τον πολίτη, την πολιτική και τον πολιτισμό, αποτέλεσε το «φυσικό» χώρο της αστικής τάξης. Οι πόλεις κατά την Αρχαιότητα, αλλά και οι μεσαιωνικές πόλεις, ήταν αυτόνομες,

συνήθως μάλιστα είχαν και δικό τους στρατό. Με την εμφάνιση των εθνικών κρατών προβάλλει η εθνική τάξη, η αστική τάξη με τη σύγχρονη σημασία της λέξης.

Τον 12ο αιώνα στο Λονδίνο ζούσαν 20.000 άνθρωποι. Περί τα μέσα του 19ου αιώνα ζουν 3.500.000.

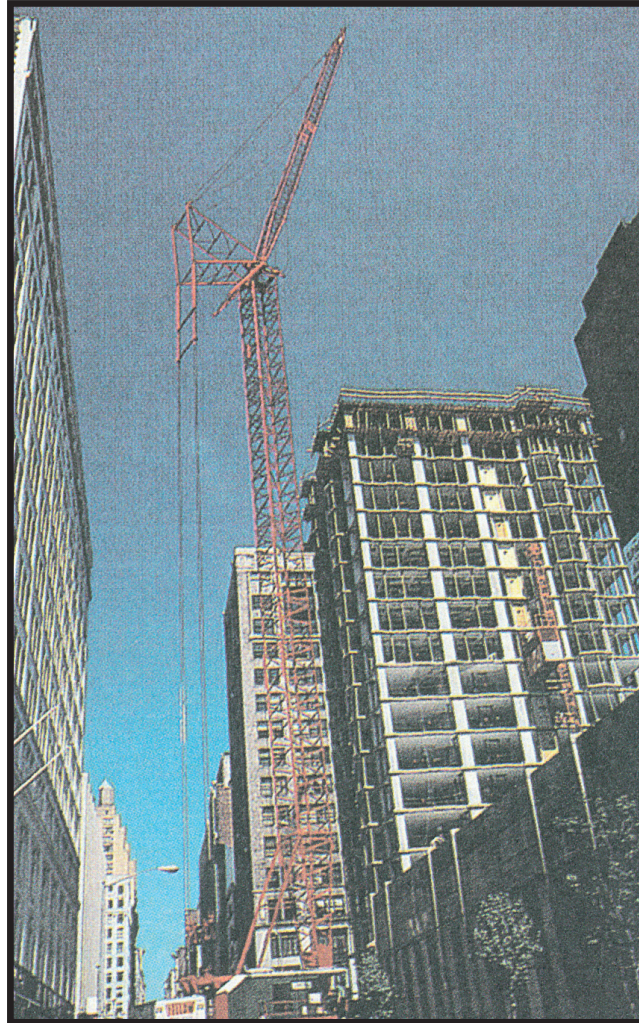
Με την ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου, όπως παρακολουθήσαμε, παρουσιάζεται το φαινόμενο των μεγάλων μητροπόλεων.

Αλλά τι είναι η πόλη; Η πόλη χαρακτηρίζεται από μια συγκέντρωση, συνήθως πυκνή, κτισμάτων και ανθρώπων. Η οικονομική ζωή βασίζεται στη βιοτεχνία, στη βιομηχανία, στο εμπόριο και όχι στη γεωργία, υπάρχει μια ικανοποιητική αγορά, αναπτυγμένο συγκοινωνιακό δίκτυο,

εκπαιδευτικά ιδρύματα και υπηρεσίες. Η ζωή στην πόλη παρουσιάζει μια αναπτυγμένη θεσμική οργάνωση.

Στις αναλύσεις σοσιαλιστών συγγραφέων, όπως των Μαρξ και Ένγκελς, στα μέσα του περασμένου αιώνα, τονίζεται η σχέση της αστικής ζωής με την οικονομία και με ένα σύστημα εκμετάλλευσης των εργατών από τους ιδιοκτήτες βιομήχανους και επιχειρηματίες. Το μεγαλόπρεπο θέαμα των πόλεων και η συγκέντρωση του πλούτου συνδέεται αφ' ενός με την εξατομίκευση, και αφ' ετέρου με την εξαθλίωση της πλειονότητας. Τονίζεται, επίσης, η εμπορευματοποίηση της γης, η οποία φέρνει τις χαμηλότερες κοινωνικά τάξεις σε δυσμενέστερη θέση, ενώ ευνοεί το κέρδος μιας σειράς επιχειρήσεων.

Η πόλη θεωρείται το επίκεντρο των κοινωνικών και οικονομικών διαδικασιών και ο προσφορότερος τόπος για τη μελέτη τους.

Έχει τονιστεί βέβαια από άλλους θεωρητικούς στην εποχή μας και

μια άλλη διάσταση της πόλης, ο τρόπος ζωής. Η αστική ζωή συνδέεται με την πολιτισμική συμπεριφορά. Η πόλη μελετάται ως ο φυσικός χώρος του ανθρώπου, όπου εκδηλώνονται στην ενότητά τους οι δραστηριότητές του, πνευματικές, τεχνικές, οικονομικές, πολιτισμικές.

Η πόλη, συνοπτικά, αποτελεί ένα σύνθετο θέμα, προνομιακό τόπο για τη μελέτη ενός κοινωνικού συστήματος και του πολιτισμού. Από τη Βιομηχανική Επανάσταση παρατηρείται η διαρκής τάση για συγκέντρωση του πληθυσμού στις πόλεις, με αποτέλεσμα σήμερα ο μισός πληθυσμός της γης να ζει σε πόλεις. Ευλόγα η πόλη αποτέλεσε ξεχωριστό αντικείμενο, το οποίο σήμερα μελετά η Αστική Κοινωνιολογία.

2.1.4. Από την κοινότητα στην κοινωνία

Ορισμένες σχέσεις θεωρούμε ότι είναι αυθόρμητες, φυσικές, ενώ άλλες ότι είναι συμβατικές. Επίσης, συνηθίζουμε να αντιπαραθέτουμε τις σύγχρονες σχέσεις ως ατομικιστικές και αποξενωμένες στις παραδοσιακές σχέσεις, με την ιδέα ότι ήταν σχέσεις αλληλεγγύης.

Με τη Βιομηχανική Επανάσταση τονίζεται η ραγδαία μεταβολή στους κοινωνικούς όρους της ζωής. Δίνεται έμφαση στη συσσώρευση του πλούτου και οι άνθρωποι μεταφέρονται μαζικά στις πόλεις, όπου ενσωματώνονται στις αγορές. Επιβιώνουν άραγε αρετές όπως η αλληλεγγύη, η αμοιβαιότητα, η αίσθηση

της κοινότητας; Ο Τένις (E. Tonnies, 1855–1936), ένας Γερμανός κοινωνιολόγος που ασχολήθηκε με αυτό το πρόβλημα, χρησιμοποίησε ως βασικές έννοιες–εργαλεία για τη μελέτη των τύπων στους οποίους μπορούν να υπαχθούν οι κοινωνικές σχέσεις ή οι κοινωνικοί δεσμοί τις έννοιες «κοινότητα» και «κοινωνία».

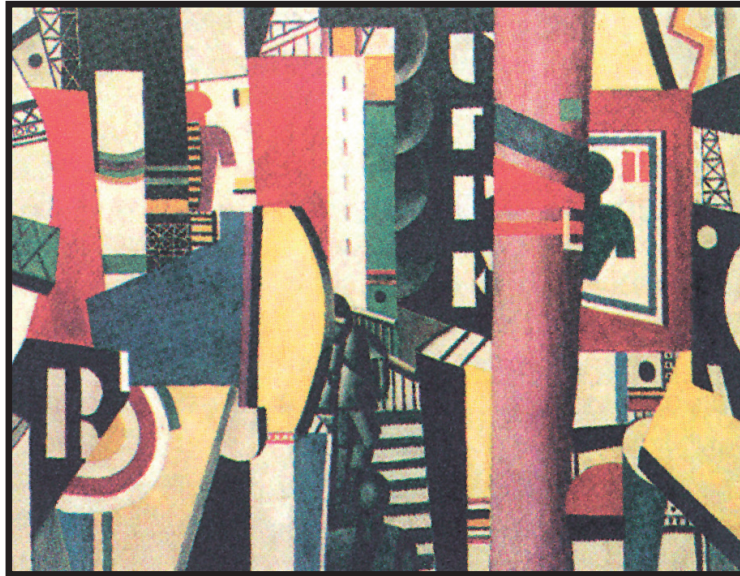
**Π. Μπρέγκελ,
Αγροτικός χορός
(1565)**

Ο όρος κοινότητα, σύμφωνα με τα παραδείγματα του Τένις, ανταποκρίνεται σε τύπους σχέσεων όπως η σχέση της μητέρας με το παιδί της, η σχέση του άντρα με τη γυναίκα, η σχέση αδελφού και αδελφής. Πρόκειται για δεσμούς που βασίζονται στο ένστικτο, στην παρόρμηση και σε ό,τι είναι κληρονομημένο από τη φύση ή την παράδοση. Ανταποκρίνονται σε σχέσεις ανάμεσα στα μέλη μιας οικογένειας, στους κατοίκους ενός χωριού ή γενικότερα των αγροτικών κοινωνιών. Στις σχέσεις αυτές επικρατεί η ηλικία, η σοφία, η δύναμη, η ισχύς του ηγέτη. Πλάι στην αμεσότητα των σχέσεων εμφανίζεται ο φόβος απέναντι στη μεγαλύτερη ισχύ. Δεν είναι ανεξήγητο το ότι αυτές οι άμεσες, φυσικές

και αλληλέγγυες σχέσεις εμφανίζονται σε παλαιούς τύπους αυτοκρατοριών, στη φεουδαρχία, κτλ.

Ενώ η ζωή στις κοινότητες φαίνεται να οργανώνεται μέσα από τις αυθόρμητες σχέσεις, η κοινωνία βασίζεται στη λογική. Στην κοινωνία, τη θέληση τη διαμορφώνει και την κατευθύνει η σκέψη: οι σχέσεις, οι συμπεριφορές, οι πράξεις ρυθμίζονται μέσω συμφερόντων και συμβάσεων. Με την εμφάνιση της βιομηχανικής κοινωνίας, τη ζωή στις μεγαλοπόλεις, την ανάπτυξη των σύνθετων και ανταγωνιστικών οικονομικών σχέσεων, αν δε ρυθμίζονταν οι σχέσεις διά των συμβάσεων θα ήταν αδύνατη η κοινωνική ζωή. Η ίδια η πολιτική και η κοινωνική ζωή εμφανίζονται, κατά συνέπεια, ως

αποτέλεσμα κοινωνικών συμφωνιών, συμβάσεων και συμβολαίων.

Φ. Λεζέ, Η πόλη (1919)

2.1.5. Η γένεση των εθνικών κρατών

Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κληρονομείται η ιδέα μιας καθολικής δύναμης, την οποία κατά τον Μεσαίωνα εκφράζει η Καθολική Εκκλησία. Στην πραγματικότητα, ο μεσαιωνικός

κόσμος εμφανίζει την όψη ενός μωσαϊκού από 500 περίπου τοπικές εξουσίες, ανεξάρτητες και ημιαυτόνομες πόλεις–κράτη, των οποίων τα σύνορα είναι ασαφή και μεταξύ των οποίων διεξάγονται συχνά πόλεμοι. Έλειπαν οι αποτελεσματικοί κεντρικοί διοικητικοί μηχανισμοί, καθώς η εξουσία ήταν τοπικού και προσωπικού χαρακτήρα.

Από τον 14ο αιώνα η παντοδύναμη Εκκλησία υποχρεώνεται σε υποχωρήσεις απέναντι στη βασιλική εξουσία. Ταυτόχρονα αρχίζει να αποσυντίθεται η φεουδαρχία. Το εμπόριο αποκτά αυξανόμενη σημασία και στην ύπαιθρο. Τον 14ο αιώνα ξεσπούν σε όλη την Ευρώπη εξεγέρσεις εκ μέρους των δουλοπάροικων, οι οποίοι μαζικά καταφεύγουν στις

πόλεις. Τον ίδιο αιώνα μεταδίδεται η θανατηφόρα πανούκλα, η οποία ξεκληρίζει τον πληθυσμό, συμπληρώνοντας τη νοσηρή όψη της εποχής. Η φτώχεια, η εξαθλίωση και η αρρώστια πλήττουν την Ευρώπη.

Όμως τον 16ο αιώνα σημειώνεται μια σημαντική ανατροπή της πολιτικής γεωγραφίας. Η ιδέα της καθολικής δύναμης αρχίζει να αντικαθίσταται από εθνικά πρότυπα. Η δομή του κράτους που εμφανίζεται είναι ιεραρχική, παρατηρείται η αλυσιδωτή διάρθρωση των σχέσεων και η διαπλοκή ανάμεσα σε μικρότερα συμφέροντα και εξουσίες, ενώ στην κορυφή της πυραμίδας τοποθετείται η μοναρχική εξουσία.

Ο μονάρχης θεωρείται ότι εκπροσωπεί το κοινό συμφέρον των

υπηκόων του. Η απόλυτη εξουσία του μονάρχη σήμαινε την ανάδυση μιας μορφής κράτους, του απολυταρχικού, που βασίζεται στην απορρόφηση μικρότερων και ασθενέστερων εξουσιών και την υπαγωγή τους σε μεγαλύτερες και ισχυρότερες δομές. Σήμαινε ακόμη την ενισχυμένη ικανότητα διακυβέρνησης σε μια ενοποιημένη εδαφική περιοχή και την ικανότητα επιτήρησης των λαών που υπάγονται στο κράτος. Τα νέα κράτη συντελούν στην ανάπτυξη μιας νέας μορφής ταυτότητας, της εθνικής ταυτότητας.

Η απόλυτη μοναρχία διεκδικούσε το δικαίωμα να αποτελεί την ύψιστη πηγή του νόμου, να είναι συγκεντρωτική και αδιαίρετη. Εμφανίζονται και οργανώνονται όμως στο πλαίσιό

της οι διοικητικοί μηχανισμοί, η γραφειοκρατία, η ορθολογική φορολογία, το ενιαίο νόμισμα, ο θεσμός της διπλωματίας, νέες διαδικασίες νομοθεσίας. Τα κράτη στα οποία συναντάμε την απολυταρχία, μεταξύ 15ου και 18ου αιώνα, είναι η Γαλλία, η Αγγλία, η Πρωσία, η Αυστρία, η Ισπανία, η Ρωσία, η Σουηδία.

Από τον 18ο αιώνα, χάρη στις πολιτικές επαναστάσεις, πραγματοποιείται βαθμιαία η μετάβαση στη σύγχρονη μορφή του κράτους. Σύμφωνα με αυτή, επικεφαλής του κράτους είναι μια κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη των αντιπροσώπων των πολιτών, οι οποίοι αντιπρόσωποι είναι και οι νομοθέτες. Οι σχέσεις, τα δικαιώματα και υποχρεώσεις της κυβέρνησης και των

πολιτών προσδιορίζονται από εκ των προτέρων γνωστούς κανόνες. Η ιδιότητα του πολίτη επανεμφανίζεται στην Ιστορία και ο προσδιορισμός της αποτελεί σημαντικό πρακτικό και θεωρητικό ζήτημα.

Σε γενικές γραμμές, η νέα μορφή του κράτους, το εθνικό κράτος, ενόησε την ανάπτυξη της αστικής τάξης, από την οποία μάλιστα υποστηρίχθηκε, συνέβαλε στη διάδοση του εμπορίου και, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, στην εμφάνιση της αποικιοκρατίας, ενώ περιόρισε την ισχύ της Καθολικής Εκκλησίας. Τα προβλήματα που αφορούν τη νομιμοποίησή του, την προέλευση και τα όρια της ισχύος του, κ.ά., αποτέλεσαν αντικείμενα του Δικαίου και της πολιτικής θεωρίας,

που αναδεικνύονται ως ζωτικής σημασίας αντικείμενα της γνώσης (βλ. 2.2.1.).

2.1.6. Η Βιομηχανική Επανάσταση

Κατά τον 16ο και τον 17ο αιώνα σημειώνεται κατακόρυφη άνοδος των τιμών, κυρίως των αγροτικών προϊόντων. Οι απαιτήσεις της αγοράς αποτελούν μια ανεξήγητη αλλά και αδυσώπητη πραγματικότητα. Στα μέσα του 16ου αιώνα το γαλλικό και το ισπανικό κράτος πλήττονται από μεγάλη οικονομική κρίση. Αναζητείται απεγνωσμένα δανειοδότηση. Στις συναλλαγές που ακολουθούν, η κερδοσκοπία φτάνει στο κατακόρυφο. Στις πόλεις παρουσιάζεται υπερπληθυσμός, ενώ οι μισθοί είναι χαμηλοί

και όχι σταθεροί. Με τον εκχρηματισμό της οικονομίας, όλοι χρειάζονται όλο και περισσότερα χρήματα, ακόμη περισσότερο όσοι βρίσκονται σε ανώτερες κοινωνικά τάξεις. Παρουσιάζεται το φαινόμενο να πουλούν πολλοί ευγενείς τους τίτλους τους σε ανερχόμενους αστούς, η Εκκλησία ιερά λείψανα και «συγχωροχάρτια», οι χαμηλότερες τάξεις εγκαταλείπουν την ύπαιθρο και συσσωρεύονται στις πόλεις προσφέροντας την εργασία τους για μισθούς που βρίσκονται στα όρια της επιβίωσης. Επικρατεί η κοινωνία της αγοράς, η οποία όμως δεν μπορεί να ελεγχθεί.

Στο πεδίο της τεχνικής και της οικονομίας παρουσιάζονται κινήσεις για τη συμπίεση του κόστους παραγωγής των προϊόντων. Μια

σειρά από εφευρέσεις από τον 17ο αιώνα συμβάλλουν στη μείωση του κόστους της παραγωγής και των τιμών. Σύμφωνα με τον αγγλικό νόμο του 1623, ο εφευρέτης αμείβεται και κατοχυρώνει τυπικά την εφεύρεσή του. Κατά τη διάρκεια της ιστορίας του πολιτισμού, γίνονταν βέβαια πάντα εφευρέσεις, στη νέα όμως ιστορική περίοδο αρχίζουν να ενσωματώνονται οργανωμένα στην παραγωγή.

Η βιομηχανική παραγωγή δε βασίζεται απλώς στην εισαγωγή νέων μηχανών, όπως της ατμομηχανής, στην παραγωγική διαδικασία. Είναι αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης διαδικασίας η οποία επέφερε σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική, στην πολιτική και στην οικονομική ζωή.

Η ιδιοκτησία της γης χρησιμοποιείται ως εμπόρευμα. Η ιδιοκτησία του χώρου όπου εκτελείται το έργο, τα εργαλεία, οι πηγές της πρώτης ύλης και η εργατική δύναμη συγκεντρώνονται στα χέρια του επιχειρηματία. Στο κοινωνικό πεδίο, σχηματίζεται αφ' ενός η καπιταλιστική τάξη, η τάξη που κατέχει τα νέα μέσα παραγωγής, και αφ' ετέρου η εργατική.

Η ατμομηχανή του Τζ. Βατ (1769)

Ενώ κατά τον Μεσαίωνα οι άνθρωποι όσα κατανάλωναν τόσα και ξόδευαν, με τη Βιομηχανική Επανάσταση δίνεται έμφαση στη συσσώρευση κεφαλαίου και στην αποκόμιση όσο το δυνατό μεγαλύτερου κέρδους. Η γη αρχίζει να χρησιμοποιείται όχι απλώς ως πηγή προϊόντων για την επιβίωση, αλλά ως αυτό το οποίο μπορεί να αγοραστεί και να πουληθεί αποφέροντας κέρδος. Έτσι, δίνεται έμφαση στη γη ως ιδιοκτησία.

Τον 16ο αιώνα ψηφίζεται στην Αγγλία ο περίφημος Νόμος των Περιφράξεων. Τα κομμάτια της γης τα οποία μπορούσαν ελεύθερα να χρησιμοποιούν οι καλλιεργητές για τη βοσκή των προβάτων τους και για την ξυλεία τους ιδιωτικοποιούνται.

Με αυτό τον τρόπο οι φεουδάρχες αυξάνουν τη γαιοκτησία τους και μετατρέπονται σε επιχειρηματίες. Παράλληλα οι γαιοκτήμονες αρχίζουν να χρησιμοποιούν τα κτήματα ως βοσκότοπους, προκειμένου να εμπορευτούν το μαλλί. Όσοι χωρικοί ζούσαν στις περιοχές αυτές υποχρεώνονταν να τις εγκαταλείψουν και να καταφύγουν στις πόλεις, όπου ζούσαν υπό άθλιες συνθήκες. «Τα πρόβατα έτρωγαν ανθρώπους», κατά την έκφραση της εποχής. Αναπτύχθηκε η βιομηχανία του μαλλιού και στη συνέχεια η βιομηχανία του βάμβακα, η οποία ενσωμάτωσε τις μεγαλύτερες τεχνικές βελτιώσεις και αποτέλεσε παράδειγμα εργοστασιακής παραγωγής. Οι τεχνικές βελτιώσεις αφορούσαν

**τις πρώτες ύλες, τη χρήση του γαι-
άνθρακα και την εισαγωγή της
ατμομηχανής.**

**Η εργοστασιακή παραγωγή έδω-
σε ένα καταφύγιο στους πρώην
δουλοπάροικους οι οποίοι, όπως
είδαμε, κατέφευγαν στις πόλεις,
όπου είτε ήταν αποκλεισμένοι από
τις συντεχνίες είτε κακοπληρώνο-
νταν. Στην αρχή της βιομηχανικής
παραγωγής, επειδή υπήρχε πολύ
μεγάλη ανάγκη για εργατικά χέρια,
σε πλήρη αντίθεση με τις σημερι-
νές συνθήκες, οι εργατικές δυνάμεις
στρατολογούνταν υποχρεωτικά, διά
της βίας. Χρησιμοποιήθηκαν ακό-
μη και αστυνομικά μέτρα και ποινές
κατά των περιπλανωμένων. Χαρα-
κτηριστικά, για όποιον συλλαμβα-
νόταν για τρίτη φορά να ζητιανεύει**

προβλεπόταν η ποινή του θανάτου. Από τις αρχές του 18ου αιώνα όμως άρχισαν να εμφανίζονται οι πρόδρομοι της σύγχρονης ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων ανάμεσα στους επιχειρηματίες και στους εργαζομένους.

Συνοπτικά, η Βιομηχανική Επανάσταση τοποθετείται τον 18ο αιώνα στην Αγγλία ως αποτέλεσμα μακροχρόνιας διαδικασίας – πραγματοποιείται κατεξοχήν χάρη στις νέες σχέσεις ιδιοκτησίας και εργασίας. Εκδηλώνεται μέσα από τη χρήση της μηχανής, της ατμομηχανής αλλά και μέσα από την ανάπτυξη των μεταφορικών μέσων, του σιδηρόδρομου, του ατμόπλοιου, που έδιναν τη δυνατότητα μεταφοράς των ανθρώπων και των προϊόντων,

και διευκόλυναν το διεθνές εμπόριο.

Τον 19ο αιώνα η Βιομηχανική Επανάσταση εξαπλώνεται στην υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη και στην Αμερική. Επιχειρείται η όσο το δυνατό μεγαλύτερη αξιοποίηση των επιστημονικών δεδομένων στη βιομηχανία με σκοπό τη βελτίωση της παραγωγής, τη μείωση του κόστους και την αποκόμιση μεγαλύτερου κέρδους. Το κέρδος, σε ένα σημαντικό του μέρος, δε χρησιμοποιείται για καταναλωτικούς σκοπούς, αλλά για την τελειοποίηση της τεχνολογίας, την αγορά νέων μηχανημάτων, για την όσο το δυνατό μεγαλύτερη βελτίωση της παραγωγικής διαδικασίας.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η διαμόρφωση των σχέσεων σε όλους

τους τομείς της ζωής γίνεται όλο και πιο σύνθετη. Η ανάπτυξη της οικονομίας και της τεχνικής ακολουθεί μια πορεία η οποία δεν είναι ούτε κατανοητή ούτε και προβλέψιμη, ενώ επιδρά καθοριστικά στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής. Ως εκ τούτου, γίνεται επιτακτική η ανάγκη να μελετηθούν συστηματικά τα νέα οικονομικά φαινόμενα.

2.2. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΤΟΝ 17ο ΚΑΙ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ

Η εμφάνιση του απολυταρχικού κράτους και η ανάπτυξη της οικονομίας συνοδεύτηκαν από προβλήματα που απαιτούσαν επιτακτική λύση,

όπως η ρύθμιση της σχέσης κράτους και Εκκλησίας, η κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων, η ρύθμιση των κανόνων λειτουργίας της αγοράς. Τα αντικείμενα της γνώσης τα οποία επανεξετάζονται και αναπροσδιορίζονται σε σχέση με την παράδοση αφορούν την Πολιτική, την Οικονομία, την Ψυχολογία, ενώ προκύπτουν νέα ερωτήματα που θα απασχολήσουν τους επόμενους αιώνες την Κοινωνιολογία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία.

2.2.1. Η Πολιτική Επιστήμη

Τα αντικείμενα της Πολιτικής τα επανεξεργάζεται η σχολή του Φυσικού Δικαίου. Το Φυσικό Δίκαιο διδάσκεται, τον 17ο αιώνα, σε

προτεσταντικές χώρες, στα πανεπιστήμια της Γερμανίας, της Ελβετίας, της Σουηδίας, της Ολλανδίας, και συναντά την εχθρότητα τόσο των καθηγητών του Ρωμαϊκού Δικαίου όσο και της Καθολικής Εκκλησίας.

Το Κοινωνικό Συμβόλαιο του Ζ.Ζ. Ρουσό αποτέλεσε το «Ευαγγέλιο» της Γαλλικής Επανάστασης.

Η σχολή του Φυσικού Δικαίου εκπονεί τη θεωρία του Κοινωνικού Συμβολαίου, με την οποία υποκαθιστά το Θεϊκό Δίκαιο ή τη θεωρία της θεϊκής προέλευσης της πολιτικής εξουσίας. Από το Θεϊκό Δίκαιο αντλούσε τη νομιμοποίησή της η αυθεντία της Καθολικής Εκκλησίας αλλά και η απόλυτη μοναρχία. Η θεϊκή προέλευση της εξουσίας απαγόρευε, εύλογα, κάθε είδος αντίστασης προς αυτή και ήταν αντίθετη στην προέλευση της εξουσίας από το λαό και στην κατοχύρωση των ατομικών ελευθεριών.

Το Φυσικό Δίκαιο βασίζεται στην έννοια της φύσης. Ως φύση νοείται στους θεωρητικούς όπως ο Χομπς κι ο Λοκ η φύση του ανθρώπου με τα πάθη, τις επιθυμίες, αλλά

και με τον ορθό λόγο, δηλαδή την ικανότητα του ατόμου να βρίσκει τα κατάλληλα μέσα για την ικανοποίηση των σκοπών του. Το Φυσικό Δίκαιο, ξεχωρίζοντας το Δίκαιο και την Πολιτική από τη θεολογία, απελευθερώνει την Πολιτική Επιστήμη από τη θεολογία και το κράτος από την κηδεμονία της Εκκλησίας. Η εκκοσμίκευση του Δικαίου, όπως υποστηρίζεται, έθεσε τις ορθολογικές βάσεις για την Πολιτική Επιστήμη.

Η θεωρία του Φυσικού Δικαίου στηρίζεται σε μια βασική υπόθεση, τη φυσική κατάσταση. Πρόκειται για μια υποθετική φάση της ανθρωπίνης Ιστορίας, όπου δεν υπάρχουν θεσμοί, πολιτική συγκρότηση, κράτος. Από την κατάσταση αυτή τα άτομα οδηγούνται στην πολιτική

κοινωνία με τη θέλησή τους, αφού συνάψουν το Κοινωνικό Συμβόλαιο. Με το κοινωνικό συμβόλαιο τα άτομα υποχρεώνονται να αναγνωρίσουν ως νόμιμη την εξουσία ενός ατόμου ή ενός συμβουλίου. Με την πράξη αυτή του κοινωνικού συμβολαίου οι άνθρωποι αποξενώνονται από τα φυσικά δικαιώματά τους, τα οποία εκχωρούν στη νόμιμη εξουσία, προκείμενου όμως να τα ανακτήσουν με μια έννομη, έλλογη και σταθερή μορφή. Έτσι, τα απεριόριστα αλλά επισφαλή δικαιώματα της φυσικής κατάστασης μετατρέπονται σε ατομικά δικαιώματα, όπως η προστασία της ζωής, της ελευθερίας, της ιδιοκτησίας.

Με λίγα λόγια, το κοινωνικό συμβόλαιο είναι μια θεωρία με την

οποία η προέλευση και η μορφή του κράτους εξηγείται ως προϊόν του λόγου και της συναίνεσης των ατόμων. Ας σημειωθεί ότι έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου, ανάλογα με την ιστορική εποχή στην οποία εκπονήθηκαν αλλά και με τον τύπο του κράτους τον οποίο υποστήριζαν, δηλαδή απόλυτη μοναρχία, φιλελεύθερο ή δημοκρατικό κράτος, οίκος θα εξηγήσουμε εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο (βλ. 3.3.).

Το Φυσικό Δίκαιο αποτελεί, σύμφωνα με τους θεωρητικούς του, τον ασφαλή γνώμονα με τον οποίο θα πρέπει να ευθυγραμμιστούν οι «θετικοί» νόμοι της μετασχηματιζόμενης κοινωνίας. Αντιλήψεις φυσικού δικαίου συνόδευσαν τη δράση σε μια

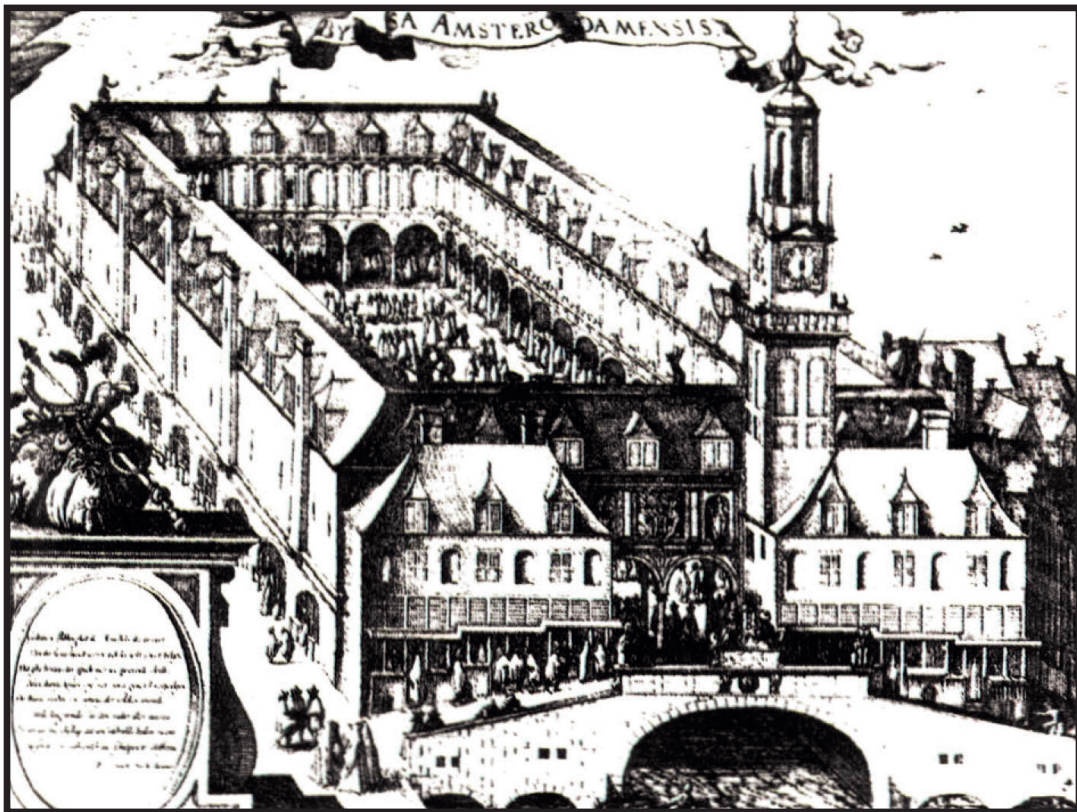
εποχή πολιτικών επαναστάσεων, όπως στην Αγγλία (1642–1649 και 1688), στη Γενεύη (1768 και 1781–1782), στην Ολλανδία (1747 και 1787), στην Αμερική (1755–1783), στην Πολωνία (1791), στη Γαλλία (1789). Οι πολιτικές θεωρίες οι οποίες εκπονοούνται διατυπώνουν τις προτάσεις τους με την αυστηρότητα των Μαθηματικών, καθώς αποβλέπουν στην πρακτική τους εφαρμογή, αν και το μαθηματικό υπόδειγμα δε χρησιμοποιείται κατά τον ίδιο τρόπο από όλους τους θεωρητικούς. Παρατηρείται, επιπλέον, η τάση όχι μόνο να εξακριβωθούν οι νόμοι που διέπουν την κοινωνία και την πολιτική ζωή, αλλά και να υπηρετηθούν ορισμένα ιδεώδη που αφορούν τον τρόπο άσκησης της εξουσίας, όπως

η αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση, η κατοχύρωση της ελευθερίας και της ισότητας, και η προστασία της ιδιοκτησίας.

2.2.2. Οικονομία

Κάθε κράτος φιλοδοξούσε να είναι ανεξάρτητο οικονομικά. Οι χώρες, για να επιβιώσουν, έπρεπε να αναπτύξουν τους βασικούς τομείς της παραγωγής τους, όπως τη γεωργία και το εμπόριο, να εδραιώσουν μια ισορροπία στις εμπορικές συναλλαγές, να προστατέψουν τα προϊόντα τους με μια πολιτική δασμών απέναντι στα προϊόντα άλλων χωρών, να συσσωρεύουν πολύτιμα μέταλλα. Ο μερκαντιλισμός, ο οποίος έχει χαρακτηριστεί και οικονομικός

εθνικισμός, υποστήριζε την παρέμβαση του κράτους στη ρύθμιση της οικονομίας, την προσφυγή σε οικονομικά μέσα για την εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπών.

**Άμστερνταμ,
το Χρηματιστήριο το 1612.**

Ο μερκαντιλισμός όμως εφαρμόστηκε από τα μέσα του 16ου ως τα τέλη του 17ου αιώνα, εποχή κατά την οποία αναπτυσσόταν το διεθνές εμπόριο χάρη στις ανακαλύψεις των νέων χωρών. Η Αγγλία, η Γαλλία και η Ολλανδία διεκδικούσαν το δικαίωμα τα καράβια τους να είναι ελεύθερα να διασχίζουν τις περιοχές τις οποίες η Ισπανία και η Πορτογαλία θεωρούσαν αποκλειστικά δικές τους. Αφ' ενός υποστήριζαν τον προστατευτισμό για τις οικονομίες τους από τα εισαγόμενα προϊόντα, αφ' ετέρου την ελευθερία του εξαγωγικού εμπορίου της χώρας τους.

Τον 18ο αιώνα οι αρχές του ελεύθερου εμπορίου για την οικονομία του κράτους υποστηρίζονται από μια ομάδα Γάλλων υπό τον Κενέ

(Quesnay), που ονομάστηκαν ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΕΣ (ή ΟΙΚΟΝΟΜΙΣΤΕΣ). Υποστήριξαν την απελευθέρωση των συναλλαγών από την κρατική παρέμβαση, περιορίζοντας το ρόλο του κράτους κυρίως στην προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας. Εκτιμούσαν ότι η γεωργία ήταν η μόνη πηγή πλούτου που δίνει οικονομικό πλεόνασμα και μπορεί να φορολογηθεί από το κράτος. Η αντίληψη για την ελευθερία των συναλλαγών επηρέασε τη Βρετανική Κλασική Οικονομική σκέψη, και ειδικά το θεμελιωτή της οικονομικής επιστήμης Άνταμ Σμιθ (βλ. 3.2.1.).

Με λίγα λόγια, την εποχή αυτή, μέσα από τις συζητήσεις των μερκαντιλιστών και των φυσιοκρατών, αναδεικνύονται βασικά προβλήματα

που απασχολούν ακόμη και σήμερα την Πολιτική Οικονομία, όπως το πώς παράγεται ο κοινωνικός πλούτος, το ποιος αναλαμβάνει ή πρέπει να αναλαμβάνει τη διαχείριση των οικονομικών πόρων, δηλαδή το κράτος ή ιδιωτικοί φορείς και συμφέροντα.

2.2.3. Ψυχολογία

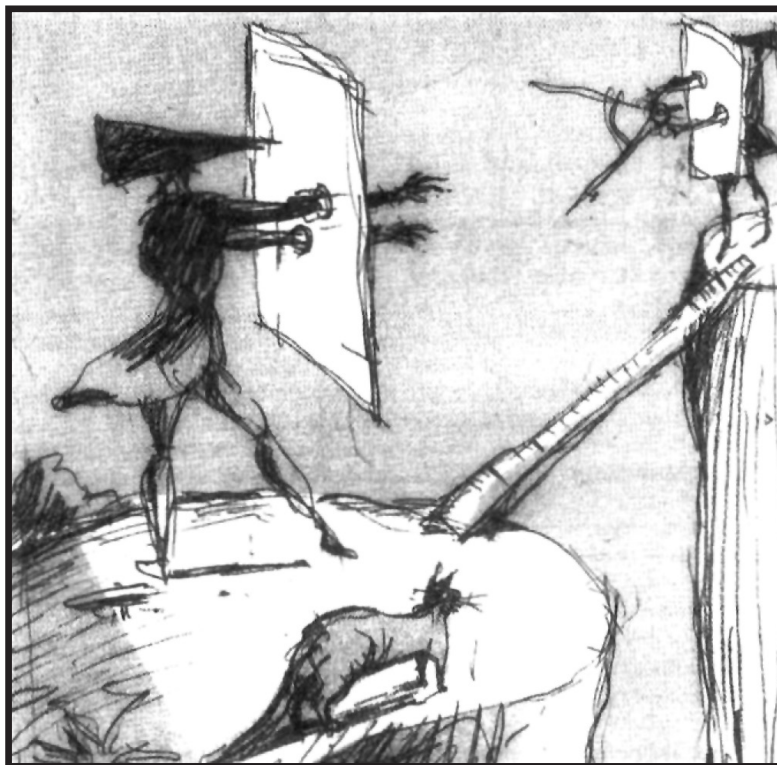
Άμλετ: «Μακαρισμένοι όσοι έχουν / αίμα και νου τόσο καλά συνταιριαγμένα που / δε γίνονται στα δάκτυλα της τύχης πίπιζες / να παίζουν ό,τι θέλει. Δώσε μου τον άνθρωπο / που δε σκλαβώνεται στο πάθος, να τον βάλω / μέσα στην καρδιά μου...»

Στις απαρχές του αστικού πολιτισμού, το ενδιαφέρον για τον ψυχικό

βίο του ατόμου υπάγεται σε φιλοσοφικές θεωρίες για την ανθρώπινη φύση, συνδέεται με τη γνώση και τον έλεγχο του ανθρώπου πάνω στον εαυτό του και τους άλλους, καθώς και με την πολιτική πράξη. Η γνώση και ο έλεγχος των παθών ενδιέφερε πολύ την πολιτική, διότι, όπως θεωρούνταν, ο ηγεμόνας που κατορθώνει να κυβερνά τα πάθη του μπορεί να κυβερνά και το λαό. Οι θεωρίες για την ανθρώπινη φύση διαφέρουν όμως μεταξύ τους ανάλογα με το πολιτικό επιχείρημα το οποίο υποστηρίζουν. Σε δημοκρατικά επιχειρήματα, για παράδειγμα (βλ. 3.3.3.), τονίζεται το στοιχείο του λόγου και της ελευθερίας του ατόμου, χάρη στο οποίο μπορεί το ίδιο να καθοδηγήσει τον εαυτό του.

Τον 17ο αιώνα, από τον Βάκωνα (βλ. 1.1.7.), τον Καρτέσιο (βλ. 1.1.8.), τον Χομπς (βλ. 3.3.1.) και τον Ολλανδό φιλόσοφο Σπινόζα (Spinoza) (1642–1677), τα πάθη εξετάζονται όχι με γνώμονα ηθικές αξιολογήσεις αλλά ως φυσικά φαινόμενα, όπως οι θύελλες, οι χείμαρροι, οι καταγίδες, τα οποία προκαλούνται από ορισμένες αιτίες. Διαταράσσουν μεν την ισορροπία της φύσης, αλλά μπορούν να θεραπευτούν χάρη στη γνώση των αιτιών τους. Ο Καρτέσιος, στο έργο του Τα Πάθη της Ψυχής, επιχειρεί να εφαρμόσει την αναλυτικοσυνθετική μέθοδο των Μαθηματικών στην εξέτασή τους, αντιμετωπίζοντας τα πάθη σαν να επρόκειτο για φυσικά φαινόμενα. Σε γενικές γραμμές, κατά τον 17ο αιώνα, το πάθος,

όπως και η ανθρώπινη φύση, θεωρείται συνδυασμός δύναμης και λόγου. Η δύναμη των παθών, εφόσον συνδέεται με το λόγο, μπορεί να αποκτήσει έλλογες μορφές.

Για τον Καντ, «η γνώση φτάνει μόνο ως τα φαινόμενα, ενώ το πράγμα αυτό καθαυτό παραμένει αυτοδύναμα πραγματικό, αλλά αδιάγνωστο για μας» (Κριτική του Καθαρού Λόγου, Β, ΧΧ).

Τον 18ο αιώνα πραγματοποιείται μια πολύ μεγάλη τομή σε σχέση με το Μεσαίωνα, αλλά και με τον 17ο αιώνα στη θεωρία της γνώσης, χάρη στο Σκώτο φιλόσοφο Ντέιβιντ Χιουμ (D. Hume 1711–1776). Από τον Μεσαίωνα πάνω στο πρόβλημα της αλήθειας υποστηριζόταν η αντιστοιχία ανάμεσα στην ιδέα και στο πράγμα. Για τους φιλοσόφους του 17ου αιώνα, ήταν δεκτό ότι όλα τα πράγματα, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου, διέπονται από κοινούς νόμους· με άλλα λόγια, ότι ο κόσμος είναι έλλογος, ο καλύτερος δυνατός. Όμως ο Χιουμ διατυπώνει σοβαρές αμφιβολίες γι' αυτές τις θέσεις. Δε γνωρίζουμε, σύμφωνα με τον ίδιο, αν η σκέψη αντιστοιχεί στα πράγματα. Πρόκειται για μια

στροφή της σκέψης η οποία επηρεάζει την κριτική θεωρία του Καντ (Kant, 1724–1804). Το πρόβλημα μεταφέρεται από τη γνώση του κόσμου στη γνώση για το πώς σκεφτόμαστε και γνωρίζουμε, το πώς σχηματίζουμε τις αντιλήψεις και τα αισθήματά μας, τα οποία θεωρείται ότι προβάλλουμε στον κόσμο. Ο άνθρωπος πλέον δε θεωρείται κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση της φύσης, ξεχωρίζει από αυτή. Διατυπώνεται όμως η εμπιστοσύνη στο ανθρώπινο λογικό και στην ύπαρξη καθολικών νόμων, τους οποίους κατασκευάζει το ανθρώπινο πνεύμα.

2.2.4. Κοινωνιολογία

Η Κοινωνιολογία ως ξεχωριστός επιστημονικός κλάδος καθιερώνεται τον 19ο αιώνα. Δεν πρόκειται όμως για μια «εφεύρεση» αυτού του αιώνα, αλλά η εμφάνισή της προετοιμάζεται κατεξοχήν τον 18ο αιώνα μέσα από τα οργανωμένα σχέδια γνώσης της κοινωνίας, τα οποία εκπονούν ο Ρουσσώ (J.-J. Rousseau) και ο Μοντεσκιέ (Montesquieu).

Προνομιακός είναι ο ρόλος που αποδίδεται στον Μοντεσκιέ, ειδικά από τον Ντυρκέμ (βλ. 3.3.2. – 3.3.3.), επειδή του αναγνωρίζεται ότι είχε συλλάβει την ιδέα των «συστημάτων». Ο Μοντεσκιέ στο έργο του μελετά με συστηματικό τρόπο τους νόμους, τους θεσμούς και τα έθιμα

τα οποία υιοθετούσαν οι λαοί της γης, προκειμένου να αναζητηθεί η καταγωγή τους και να ανακαλυφθούν οι φυσικές και ηθικές αιτίες τους. Αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως ιστορικό σχηματισμό που διέπεται από τους δικούς του νόμους. Ο Μοντεσκιέ διαπιστώνει ότι η κοινωνική νομοτέλεια διαφέρει από τη φυσική λόγω της μεταβλητότητάς της. Έτσι, από το μαθηματικό πρότυπο της επιστήμης για τη μελέτη της φύσης, περνά στη διαμόρφωση τύπων οι οποίοι είναι μεν ελαστικοί αλλά ευκρινείς και σταθεροί.

Οι τύποι τού επιτρέπουν να περιγράψει και να ανασυγκροτήσει την πραγματικότητα. Ο Μοντεσκιέ κατασκευάζει μια βασική τυπολογία που αφορά τις μορφές των πολιτευμάτων,

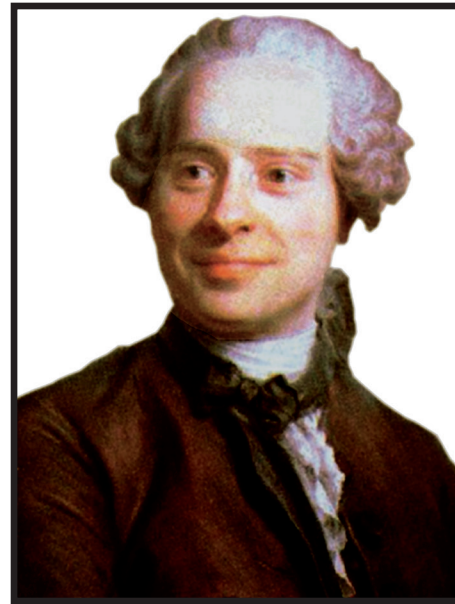
την οποία συνδέει με μια θεωρία κοινωνικής και ιστορικής αιτιότητας, δηλαδή με τη διατύπωση νομοτελειών. Επιχειρεί να συλλάβει την ενότητα των κοινωνικών φαινομένων, το λογικό τους χαρακτήρα. Οι τύποι δε συμβάλλουν μόνο σε μια απλή περιγραφή της πραγματικότητας, αλλά αναδεικνύουν και το πώς πρέπει να είναι η πραγματικότητα. Η τυπολογία του Μοντεσκιέ καταδικάζει τη δεσποτεία περιγράφοντάς τη με ζοφερό αλλά και χειροπιαστό τρόπο, ενώ αναζητά την πολιτική ελευθερία. Η μέθοδος, λοιπόν, των ιδεατών τύπων, την οποία εισάγει πρώτος ο Μοντεσκιέ και θα συναντήσουμε στην πλήρη της εφαρμογή στην Κοινωνιολογία του 19ου αιώνα (βλ. 3.3.4.), δε χωρίζεται από τις αξίες.

2.2.5. Η Εγκυκλοπαίδεια (1751–1772)

Η Εγκυκλοπαίδεια ήταν ένα πολύτομο έργο το οποίο εξέφρασε τις διαφωτιστικές ιδέες του 18ου αιώνα κατά τρόπο ώστε να έχει απήχηση στο μεγάλο κοινό. Ψυχή του όλου έργου ήταν ο Ντιντερό (Diderot), ο οποίος είχε αναλάβει το μέρος που αφορούσε τις τέχνες και τη γενική οργάνωση του έργου. Στενός του συνεργάτης ήταν ο Ντ' Αλαμπέρ (D' Alembert), ο οποίος είχε την ευθύνη των κειμένων για την επιστήμη. Ένα πλήθος διανοητών μετείχε σε αυτή την κίνηση, όπως ο Βολταίρος, ο Μοντεσκιέ, ο Ρουσσώ, ο Χολμπάχ, ο Κενέ και ο Τυργκό (για την Πολιτική Οικονομία), κ.ά. Ο σκοπός του έργου ήταν, πρώτον, να

**Ντιντερό
(1713–1784)**

**Ντ' Αλαμπέρ
(1717–1783)**

εκθέσει την τάξη και τη διάρθρωση των ανθρώπινων γνώσεων, και δεύτερον, να περιλάβει τις γενικές αρχές στις οποίες βασίζεται κάθε επιστήμη και τέχνη και τις πιο ουσιώδεις λεπτομέρειες που τη συνιστούν. Τη συνοχή της η Εγκυκλοπαίδεια την όφειλε στον προσανατολισμό της προς την υποστήριξη της θρησκευτικής ανοχής, στην κριτική της

απόλυτης μοναρχίας στη Γαλλία, στη διάδοση ενός νέου ιδεώδους για την ανθρωπότητα.

Συνοπτικά, η Εγκυκλοπαίδεια κατέγραψε την επιστημονική γνώση της εποχής της, χωρίς όμως να την εμφανίζει ως ένα απλό άθροισμα γνώσεων. Εξάλλου, σύμφωνα με την αντίληψη των εγκυκλοπαιδιστών, η επιστήμη δεν αποτελεί συσσώρευση γνώσεων, αλλά ένα γενικό σύστημα της φύσης, του ανθρώπου, της κοινωνίας, της πολιτικής και της ηθικής. Στο πλαίσιο αυτό, ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται σε μια τριπλή διάσταση, ψυχολογική, πολιτική και κοινωνική, ενώ δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευσή του.

Το αρχικό, λοιπόν, ιδεώδες του επιστημονικού ορθολογισμού, μια

καθολική και ενιαία φιλοσοφία της γνώσης, που βασίστηκε στο μαθηματικό υπόδειγμα, φτάνει στο αποκορύφωμά του στον Διαφωτισμό, χωρίς βέβαια το υπόδειγμα αυτό να το επεξεργάζονται και να το χρησιμοποιούν κατά τον ίδιο τρόπο όλοι οι θεωρητικοί. Αυτό το πνεύμα, της καθολικής και ενιαίας επιστήμης, προώθησε ο Καντ στηριγμένος στον ορθό λόγο για την καταπολέμηση των προλήψεων. Από τον Καντ προέρχεται και ο όρος Ανθρωπολογία. Με τον όρο αυτό απέδιδε το πεδίο μιας επιστήμης του ανθρώπου η οποία θα είχε ως αντικείμενό της όλες τις εμπειρικές εκδηλώσεις της ανθρώπινης ύπαρξης και θα παρείχε τη δυνατότητα κατανόησής τους βάσει των ιδεών της ελευθερίας

του διαλόγου και της κριτικής. Στη θέση αυτού του σχεδίου, της Ανθρωπολογίας ή μιας ενιαίας επιστήμης του ανθρώπου, από τον 19ο αιώνα, ως γνωστόν, εμφανίστηκαν οι σύγχρονες Κοινωνικές Επιστήμες.

Ανακεφαλαίωση

–Το θεοκρατικό πνεύμα του Μεσαίωνα εκφράζει την ιεραρχική δομή της κοινωνίας. Το σχήμα αυτό κλείνει στο εσωτερικό του δύο βασικές αντιθέσεις: πρώτον, ανάμεσα στην παπική και στη βασιλική εξουσία, και δεύτερον, ανάμεσα στη ζωή στην ύπαιθρο και στη ζωή στην πόλη. Με τον

περιορισμό της παπικής εξουσίας και την ενίσχυση της μοναρχίας ευνοείται η γένεση ενός νέου πολιτικού σχηματισμού, των εθνικών κρατών, ενώ η ανάπτυξη της ζωής στις πόλεις ενισχύει την αστική τάξη και αυτή με τη σειρά της στηρίζει τη μοναρχική εξουσία και το θεσμό του εθνικού κράτους.

–Με τις ανακαλύψεις, εμφανίζονται η όψη μιας παγκόσμιας αγοράς και τα αποικιοκρατικά κράτη. Ξεχωρίζουν οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης και παρουσιάζονται οι πρώτες μητροπόλεις, όπως το Άμστερνταμ, το Λονδίνο.

–Οι ανακαλύψεις επιφέρουν ποσοτικά αποτελέσματα,

συσσώρευση πλούτου αλλά και συσσώρευση νέων γνώσεων. Τα νέα οικονομικά φαινόμενα όμως δεν ελέγχονται και δίνουν στην οικονομία μια χαώδη μορφή.

–Με τη Βιομηχανική Επανάσταση αρχίζει να οργανώνεται η εργασία με γνώμονα την αποδοτικότητα σε μικρότερο χρόνο και με το μεγαλύτερο κέρδος. Με τη Βιομηχανική Επανάσταση εμφανίζεται δίπλα στην τάξη των επιχειρηματιών (καπιταλιστική τάξη) και η εργατική, ενώ η ζωή αρχίζει να συγκεντρώνεται στις πόλεις.

Στο πεδίο των επιστημών: Η εμφάνιση του κράτους εγείρει το πρόβλημα της οργάνωσής του ως θεσμού, θέτει αναγκαία το

πρόβλημα της νομιμοποίησης της ισχύος του και της ρύθμισης των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των πολιτών. Τούτο αναδεικνύει την Πολιτική και το Δίκαιο ως ζωτικής σημασίας αντικείμενα της γνώσης. Με τη σχολή του Φυσικού Δικαίου υποκαθίσταται το Θεϊκό Δίκαιο και τίθενται οι όροι για το Θετικό Δίκαιο.

–Η ανάπτυξη των οικονομικών δυνάμεων ακολουθεί μια πορεία η οποία δεν είναι ούτε κατανοητή ούτε και προβλέψιμη. Ως εκ τούτου ενεργοποιείται η ανάγκη να μελετηθούν τα νέα οικονομικά φαινόμενα. Εμφανίζονται δύο τάσεις, πρώτον οι μερκαντιλιστές (16ος–17ος αι.), οι οποίοι

υποστήριζαν την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, και δεύτερον, οι Φυσιοκράτες (18ος αι.), οι οποίοι τοποθετούνταν υπέρ της ελευθερίας των συναλλαγών από την κρατική παρέμβαση.

–Τον 17ο αιώνα υιοθετείται το μαθηματικό πρότυπο, για να εξεταστούν τα ψυχικά φαινόμενα με επιστημονικό τρόπο. Με τη συμβολή του Χιουμ (18ος αι.), ο άνθρωπος θεωρείται ότι διακρίνεται από τα λοιπά στοιχεία της Φύσης και τα φαινόμενα του ψυχικού βίου αναγνωρίζεται ότι απαιτούν μια αυτόνομη εξέταση.

–Οι απαρχές της κοινωνιολογικής σκέψης αναγνωρίζονται στο

έργο του Μοντεσκιέ, με το οποίο παρατηρείται μια μετακίνηση από το μαθηματικό πρότυπο στην κατασκευή τύπων για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων.

–Το μεθοδολογικό και ενιαίο πρότυπο των επιστημών, από το οποίο αυτές αντλούν την εγκυρότητα και την αξιοπιστία τους, δίνεται από τα Μαθηματικά, με τα οποία επισημαίνεται μια μεγάλη επανάσταση, η οποία προετοιμάζεται από την Αναγέννηση και κορυφώνεται τον 17ο αιώνα. Το πρότυπο αυτό υιοθετείται και για την εξέταση των κοινωνικών φαινομένων. Από τον 18ο αιώνα σημειώνεται η τάση για μια μετακίνηση από αυτό το πρότυπο προς

τη διαμόρφωση μεθοδολογικών τύπων που εφαρμόζουν καλύτερα στο ερευνώμενο αντικείμενο (όπως για παράδειγμα στον Μοντεσκιέ), ενώ ο άνθρωπος αρχίζει να διακρίνεται από τη φύση (όπως στον Χιουμ και στον Καντ).

Βασικοί όροι

φεουδαρχία, Αναγέννηση, ανακαλύψεις, πόλη, απολυταρχία. Βιομηχανική Επανάσταση, φυσικό δίκαιο, θεϊκό δίκαιο, κοινωνικό συμβόλαιο, μερκαντιλισμός.

Ερωτήσεις

- 1. Ποιες κοινωνικές θέσεις διακρίνονται κατά τον Μεσαίωνα, πώς τοποθετούνται ιεραρχικά, ποιος ο ρόλος τους;**
- 2. Ποιες αντιθέσεις εντοπίζονται στο φεουδαρχικό σύστημα, οι οποίες θα παίξουν σημαντικό ρόλο για την αλλαγή του;**
- 3. α. Ποιος είναι ο ρόλος των συντεχνιών και πώς είναι διαρθρωμένες οι σχέσεις των μελών τους; β. Πώς οργανώνεται η εργασία στο πλαίσιό τους; γ. Παρουσιάζεται κάποια αναλογία ανάμεσα στο σχήμα διάρθρωσης των συντεχνιακών σχέσεων και σ' εκείνο της κοινωνικής ζωής στο φέουδο;**

- δ. Γιατί και πότε παρακμάζουν οι συντεχνίες;**
- 4. Ποιες αλλαγές επιφέρουν οι ανακαλύψεις των Νέων Χωρών στην οικονομική ζωή; Στην ευρωπαϊκή οικονομία, ποιες χώρες και πόλεις ξεχωρίζουν και ποιοι λόγοι τις ευνοούν;**
 - 5. Ποιες κοινωνικές τάξεις εμφανίζονται με την εκβιομηχάνιση; Πώς η αγγλική νομοθεσία υποστήριξε την εκβιομηχάνιση;**
 - 6. Σε ποια προβλήματα προσανατόλισε την επιστημονική συζήτηση η εμφάνιση των εθνικών κρατών; Γιατί η σχολή του Φυσικού Δικαίου θεωρείται ότι έθεσε τις ορθολογικές βάσεις της Πολιτικής Επιστήμης;**

7. **Αν συζητούσαν ένας μερκαντιλιστής και ένας φυσιοκράτης για τη σχέση κράτους και οικονομίας, σε ποια σημεία θα διαφωνούσαν;**
8. **Ποια η αντίληψη για την ανθρωπινή φύση κατά τον 17ο αιώνα και σε ποια μέθοδο βασίστηκε η εξέτασή της; Σε τι συνίσταται ο σκεπτικισμός του Χιουμ;**
9. **Ποια διαφορά ανάμεσα στη φυσική και στην κοινωνική νομοτέλεια επισημαίνει ο Μοντεσκιέ; Πώς κατασκευάζει τους τύπους του;**
10. **Πώς χρησιμοποίησε τον όρο «Ανθρωπολογία» ο Καντ; Ποιος τύπος επιστήμης εκφράζεται σύμφωνα με το διαφωτιστικό πνεύμα;**

Βιβλιογραφία

- Β. Ζόμπαρτ, Ο Αστός, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998. Μοντεσκιέ, Το Πνεύμα των Νόμων, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1994.**
- Λ. Στράους, Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1988.**
- Μ. Weber, Η Επιστήμη ως Επάγγελμα. Κριτική της Θεωρίας του Stammler. Η Γέννηση του Σύγχρονου Καπιταλισμού, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.**
- Ε. Weber, A History of Europe, New York 1971.**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	5
1. ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	
1.1. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	16
.....	
1.1.1 Ο Πλάτων και η επίδρασή του	19
.....	
1.1.2. Ο Αριστοτέλης και η επίδρασή του	25
.....	
1.1.3 Η επίδραση των Αράβων...	31
1.1.4. Η αντίληψη της Αναγέννησης περί επιστήμης	34
.....	
1.1.5 Η επιστήμη ως καθολική και τέλεια γνώση	40
.....	
1.1.6. Η επιστήμη ως έρευνα	42
.....	
1.1.7. Φ. Βάκων	44
.....	
1.1.8. Καρτέσιος	49
.....	
1.1.9. Γαλιλαίος	53
.....	

1.1.10.	Τα κυρία χαρακτηριστικά του επιστημονικού πνεύματος	57
1.2.	Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙ- ΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ 16ο ΑΙΩΝΑ	
1.2.1	Αρχαιότητα.....	61
1.2.2	Θεολογική σκέψη και Κοινωνικές Επιστήμες.....	67
1.2.3	Επιστήμη και Κοινωνικές Επιστήμες.....	73
1.2.4.	Οι Κοινωνικές Επιστήμες τον 16ο αιώνα.....	77
2.	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	
2.1.	ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΣΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ	104
2.1.1	Οικονομική και κοινωνική	

	ζωή στον Μεσαίωνα	105
2.1.2.	Αναγέννηση και ανακαλύψεις	113
2.1.3	Αστικοποίηση	131
2.1.4	Από την κοινότητα στην κοινωνία	137
2.1.5.	Η γένεση των εθνικών κρατών	141
2.1.6.	Η Βιομηχανική Επανάσταση	147
2.2.	Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩ- ΝΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΤΟΝ 17ο ΚΑΙ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ	156
2.2.1	Η Πολιτική Επιστήμη	157
2.2.2	Οικονομία	164
2.2.3	Ψυχολογία	168
2.2.4	Κοινωνιολογία	174
2.2.5	Η Εγκυκλοπαίδεια (1751–1772)	177

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.